

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра філології

Реєстраційний № _____

Кваліфікаційна робота
ТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
70-90-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

МОЛНАР ОКСАНА ВАСИЛІВНА

Студент(ка) 2-го курсу

Освітня програма: Філологія (українська мова і література)

Спеціальність: 035 Філологія (Українська мова і література)

Рівень вищої освіти: магістр

Тема затверджена на засіданні кафедри

Протокол №96 від 02.10.2023

Науковий керівник: Кордонєць Олександр Анатолійович,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології
(*науковий ступінь, вчене звання, посада*)

Завідувач кафедри: Берєгсасі Аніко Ференцівна,
зав. кафедри, доктор габілітований. професор
(*науковий ступінь, вчене звання, посада*)

Робота захищена на оцінку _____, «__» _____ 2024 року

Протокол № _____ / 2024

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

Кафедра філології

Кваліфікаційна робота
ТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
70-90-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Рівень вищої освіти: магістр

Виконавець: студент(ка) II-го курсу

МОЛНАР ОКСАНА ВАСИЛІВНА

Освітня програма: Філологія (українська мова і література)

Спеціальність: 035 Філологія (Українська мова і література)

Науковий керівник: Кордонець Олександр Анатолійович,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології

(науковий ступінь, вчене звання, посада)

Рецензент: Кузьма О.Ю., кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри української літератури УжНУ

(науковий ступінь, вчене звання, посада)

Берегове
2024

**Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**

Filológia Tanszék

**AZ UKRÁN ÉRTELMISÉG TÍPUSAI A TIZENKILENCEDIK SZÁZAD
70-90-ES ÉVEINEK IRODALMÁBAN**
Magiszteri dolgozat

Készítette: Molnár Okszana

II. évfolyamos filológia (ukrán nyelv és irodalom)
szakos hallgató

Témavezető: Kordonec Olekszandr,
a filológiai tudományok kandidátusa, docens
(*tudományos fokozat, cím, tisztség*)

Recenzens: Kuzma Okszana,
a filológiai tudományok kandidátusa, docens,
az UNE ukrán irodalom tanszékének vezetője
(*tudományos fokozat, cím, tisztség*)

Beregszász – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Шляхи народницької інтелігенції у драмі «Не судилось» М. Старицького та повісті «На розпутті» Б. Грінченка.....	10
РОЗДІЛ 2. Життя творчої інтелігенції у драмах «Талан» М.Старицького і «Житейське море» І.Карпенка-Карого.....	25
РОЗДІЛ 3. Утвердження інтелігента нового типу у драмі «Понад Дніпром» Івана Карпенка-Карого та повісті «Сонячний промінь» Б. Грінченка.....	37
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	54

ВСТУП

XIX століття – це складний і багато в чому переломний період в історії української літератури, проте, разом з цим – це період і її розквіту та повноцінного становлення. Відтак, чимало письменників завдяки своїй громадській та творчій діяльності збагачували нашу художню спадщину різноманітними темами, проблемами і жанрами української літератури. Одна з тем, яка поступово починає завойовувати місце у вітчизняному письменстві, стала тема формування національно свідомої інтелігенції.

Образи українських інтелігентів зустрічаємо, зокрема, у таких відомих митців того часу, як Михайло Старицький, Іван Карпенко-Карий та Борис Грінченко. Це літературні діячі, які увійшли в українську літературу насамперед як патріоти своєї країни, видатні майстри слова та пера, театральні діячі, фундатори просвітницького інтелігентського руху. Ці видатні митці утвердились, показавши своє новаторство, висвітливши свої погляди через творчу діяльність та, як ми можемо спостерігати, увіковічнив своє ім'я.

Як відомо, батьком, засновником та меценатом театру в Україні слушно вважають Старицького Михайла. І цьому існує вагоме підтвердження, адже, задля розвитку та підтримки театру митець навіть пожертвував своїми статками, продавши маєток. Не тільки грав, але і писав видатні твори задля театру. Так з'являється його знаменита драма «Талан», де автор зображує нам закулісне театральне життя, а також не менш відома драма « Не судилось». У ній змальовано образи народницької інтелігенції та розкрито неоднорідність її середовища.

Отже, у драмі «Талан» дуже вдало висвітлено буденне і водночас бурхливе життя акторів української сцени. Як ми вже згадували, у творі порушено чимало актуальних проблем. М.Старицький виступає новатором, порушивши головну проблему твору – проблема творчої особистості. Головний конфлікт драми розгортається між головною героїнею Марією Лучицькою та її оточенням.

І. Франко у статті «Михайло Старицький» стверджує, що його професіоналізм та новаторство у театрі «виробленою духовною фізіономією», виразно-індивідуальною манерою письма¹. У своїх працях позитивно відгукнулась на творчу діяльність письменника і Леся Українка, підкресливши та виділивши його активну діяльність в розвитку українського письменства та піднесення національної свідомості народу². Творчий доробок Старицького, як драматурга отримувала різні оцінки серед дослідників та

¹ Франко І. Михайло Петрович Старицький // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ.: Наукова думка, 1982. Т.33. С.335.

² Українка Леся. Лист до М.П.Старицького від 15 листопада 1893 року // Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. Київ, 1978. Т.10. С.232.

науковців XIX-XX століть. Зокрема, це М. Зеров та О. Білецький. Насамперед, вони позитивно оцінили спадщину письменника, підкресливши його темперамент та жагу до громадської діяльності. З-поміж художньої спадщини митця О. Білецький найвище ставив його п'єси. Аналізуючи драматургію письменника, критик приходять до висновку, що Старицький мав потяг до мелодраматичних прийомів, крізь призму яких змальовував соціальні конфлікти того часу¹.

Драматург описує всю складність відносин між народом та інтелігенцією не лише через зображення простолюду, але й через створення нового типу персонажа – українського інтелігента. Одна з найкращих драм автора у цьому контексті – п'єса «Не судилось».

Науковці стверджують, що драма «Не судилось» написана на основі реальних суспільних тенденцій на Наддніпрянщині після скасування кріпацтва. У творі бездоганно та лаконічно описана кожна сцена, переживання та почуття головних героїв. Разом з цим автор піднімає чимало актуальних суспільних тем та порушує вагому соціальну й морально-етичну проблематику. Створюючи образ головного героя драми – молодого дворянина Михайла Ляценка, автор мав намір розкрити неоднорідність середовища українського дворянства та весь бруд панського болота.

Дослідник О. Дорошкевич дав твору високу оцінку. На його думку, серед побутових доробків п'єса «Не судилось» займає почесне місце. Адже в центрі уваги драми – простий український народ, який опинився у складних життєвих обставинах.

Такі дослідники, як О. Білецький, О. Цибаньова запевняють, що Михайло Старицький – талановита постать. Літературознавці зазначають, що драматург працював переважно у реалістичному стилі, що сприяло розвитку українського театру. А В. Коломієць у своїх працях зауважила, що історичні п'єси митця, на відміну від соціально-побутових та соціально-психологічних, мають ознаки романтизму.

У драмі «Талан» через образ Марії Лучицької автор показує реальне життя акторів зі всіма його соціальними, морально-етичними проблемами. А у творі «Не судилось» через образ головного героя, інтелігента Павла Чубаня зображуються перші кроки української інтелігенції до покращення рівня освіти селян².

Продовживши діяльність свого товариша, Іван Карпович Тобілевич показав себе як видатний актор та драматург. Завдяки його діяльності український театр вийшов на новий рівень. А творчий доробок митця зачаровує свого читача глибоким драматизмом, експресивністю, ліричністю, змістом та проблематикою. Можна стверджувати, Іван Карпенко-Карий є новатором у плеяді представників української літератури завдяки

¹ Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. Київ: Наукова думка, 1965. Т.2. С.830.

² Коломієць В. Добра і правди син. Старицький-драматург. Київ, 1993. С.43.

поглибленому психологізму, правдивому зображенню стосунків людей та розкриттю їх соціальних характеристик.

Обидва автори зверталися до теми мистецтва, акторської діяльності, важливості моральних цінностей у житті людини. Порівнюючи твори «Не судилось» та «Понад Дніпром», ми можемо простежити чимало спільних рис та проблемних питань. Головним їх стержнем є боротьба простого народу за право існування на своїй землі та пошук інтелігентами шляхів подолання кризового стану суспільства. Життя та творчість Тобілевича неабияк зацікавила науковців та дослідників. Я. Мамонтов після опрацювання творчості автора стверджує: «Іван любив діло, а не себе в ділі»¹.

Згодом Л. Стеценко у своїх працях наголошує, що саме завдяки драмам Івана Карпенка-Карого українська література сягнула найвищого розквіту. Оскільки, «п'єси вражають глибоким змістом та драматизмом та разом з цим Карпенко-Карий наполегливо стояв на ґрунті реалізму»². А письменник та дослідник Максим Рильський запевняє, що «відгук карпенківської драматургії ми чуємо як у комедіях, так і в драмах Корнійчука, Кочерги в усьому кращому, що маємо ми нині в українському театрі»³.

М.Рудницький ознайомившись з п'єсою «Житейське море» писав: «Коли в Житейському морі Карпенко пробує передати трагедію, що близька його душі артиста, йому важко докомпонувати її, продовжуючи своє переживання уявою, і найсильнішим мотивом п'єси залишається ліричне зітхання за втраченим чи омріяним щастям. Таким чином, філософія життя знаходить свій вислів у «техніці» – знесилений, без драматичної пружини»⁴.

Як не дивно п'єсою «Житейське море» зацікавилась і Софія Тобілевич, а згодом і запевнила, що твір носить в собі елементи комічного⁵. А І. Франко називає п'єсу «Понад Дніпром» «найідеальнішою та найкращою серед усіх драм митця»⁶. Відкинувши показ театрального життя, саме у цьому творі автор зображує нам життя українського села, його представників та їх міцне протистояння несправедливому суспільному ладу. Це і стало його головним завданням та метою під час написання цього твору. Як не дивно, тут, головного героя Мирона Серпокрила автор наділяє позитивними рисами, адже він – це представник нового типу господаря.

¹ Тобілевич І. (Карпенко-Карий). Твори. Т.6. Ред.: Я. Мамонтов. Харків, 1931. С.56.

² Карпенко-Карий І. Драматичні твори /Вступна стаття, упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Л.Стеценка. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960-1961.

³ Цит. за: Рильський М. Наша кровна справа. Київ: Держлітвидав України, 1959. С. 389.

⁴ Цит. за: Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Львів: [Накладом Вид. Стілки "Діло"], 1936. С. 160.

⁵ Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1957. С. 385

⁶ Франко І. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наукова думка, 1984. Т 37. С. 378.

Неперевершеним талантом свого часу є Борис Грінченко. Загалом його творчість ми можемо охарактеризувати як насичену філософськими роздумами, ідеологічну, наснажену чітким життєвим кредо та патріотизмом. З плином часу в дослідників дедалі більше зростає інтерес до цієї видатної особистості.

Відгуки про творчість та громадянську позицію Б.Грінченка знаходимо у працях Л. Смілянського, який стверджує, що вся діяльність митця є національним відродженням української літератури. А Я. Поліщук наводить приклади становлення національних ідей письменника крізь призму тодішніх суспільних подій. Позитивну характеристику творів Грінченка дає А. Погрібний. А.Кримський стверджує, що найбільшого успіху Борис Грінченко зумів досягти саме у прозі. А С. Єфремов своїм головним завданням вважав розглянути творчість Грінченка у період політичних подій та утисків.

Відгуком на суспільні процеси в середовищі української інтелігенції стають дві повісті письменника: «Сонячний промінь» та «На розпутті». Обидва твори є довершеними доробками та характеризують тодішню ситуації між інтелігенцією та народом. І.Яковлева, аналізуючи психологію персонажів повісті «Сонячний промінь», стверджує, що через образ головного героя Марка відображаються погляди самого автора. На думку Б.Грінченка, головною проблемою народного інтелігента є наявність ілюзій, крізь призму яких він намагається дивитись на селян та зрозуміти їх.

Своє новаторство Грінченко доводить, створюючи новий тип героя – національного діяча, українофіла, народного інтелігента. За допомогою образу Деміда з повісті «На розпутті» автор показує нам силу та віру у світле майбутнє народу. Демид уособлює в собі всі позитивні якості народного інтелігента, а своєю наполегливістю та мудрістю досягає своєї мети.

Отже, проаналізувавши творчі доробки Грінченка, ми дійшли висновку, що задум автора написати реалістичну соціально-побутову повість повною мірою вдалий. Вона несе в собі виховний характер, який є актуальним і по сьогодні.

Письменник звертає нашу увагу на те, що там, де є гноблення людей, навіть культурна праця в ім'я просвіти в очах панівної верстви набуває політичного сенсу. А твори Грінченка – це новаторські повісті в українській літературі, за допомогою яких автор висвітлив різноманіття стежин, якими хотіла йти тогочасна українська інтелігенція. Та разом з цим запропонував певний підхід до розв'язання цих проблем, що насамперед і буде першим кроком до еволюції народу.

Актуальність нашої роботи полягає в тому, що попри добру вивченість творчості усіх трьох письменників, комплексного дослідження типів української інтелігенції у їхній художній спадщині наразі нема.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше здійснено класифікацію образів української інтелігенції як у драматичних, так і в прозових творах літератури 70-90-х років XIX століття.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при вивченні дисципліни «Історія української літератури», вибіркових дисциплін, присвячених драматургії або прозі другої половини XIX століття, а також у процесі подальших літературознавчих досліджень.

Мета нашої роботи – проаналізувати, які типи української інтелігенції сформувалися в українській літературі 70-90-х років XIX століття на прикладі творів таких видатних представників літературного процесу того часу, як Михайло Старицький, Іван Карпенко-Карий та Борис Грінченко.

Для досягнення поставленої мети ми передбачили вирішення таких *завдань*:

- З'ясувати, як розкривається трагічна доля талановитої особистості в драмі «Талан» М.Старицького;

- Простежити, у чому полягає новаторство драми «Житейське море» І. Карпенка-Карого.

- Дослідити образи народницької інтелігенції у драмі «Не судилось» М.Старицького та повісті «На розпугті» Б.Грінченка;

- Дізнатися чи зможе утвердитися у суспільстві інтелігент нового типу у драмі «Понад Дніпром» та чи зможе головний герой повісті «Сонячний промінь» зблизити інтелігенцію та простий народ.

Об'єктом нашого дослідження є драми «Житейське море», «Понад Дніпром» Івана Карпенка-Карого, «Талан», «Не судилось» Михайла Старицького, а також повісті «Сонячний промінь» та «На розпугті» Бориса Грінченка.

Предмет дослідження – образна система, проблематика та ідейно-художня своєрідність названих творів.

Методи дослідження – естетичний (аналізовані п'єси та повісті розглянуто з погляду їх художньої вартості), культурно-історичний (творчість представників театру корифеїв та Б.Грінченка, а також їх діяльність розглядається в суспільно-історичному контексті доби), типологічний (з'ясування типологічних паралелей між творами М.Старицького, І.Карпенка-Карого та Б.Грінченка), біографічний (відображення подій і фактів із життя митців у їхній творчості).

Структурно робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ І

Образи народницької інтелігенції у драмі «Не судилось»

М. Старицького та повісті «На розпутті» Б. Грінченка

Українське письменство XIX століття хоч і зазнавало утисків, але попри все продовжувало розвиватися, збагачувалося новими творами, темами та проблематикою. Спостерігаємо і появу нових жанрів та урізноманітнення стильових течій. Разом із цим у літературу приходять нові постаті.

Одним із таких видатних письменників 70-90-х років XIX століття є Михайло Старицький. Дворянин за походження, завзятий патріот, всебічно талановита людина та фундатор українського професійного театру. Також він відомий як поет, прозаїк, перекладач, видатний драматург та театральний діяч, представник громадського руху. Митець залишив нам багату художню спадщину, зокрема поезії, романи, п'єси. Ще з юних років, увагу М.Старицького привертає творче та громадське життя. Саме тоді ж і сформувалися його погляди та світогляд, а насамперед – прихильність до мистецького театрального життя, патріотична українська позиція.

Неодноразово, у різних джерелах поряд з ім'ям Старицького ми дуже часто зустрічаємо висловлювання, де його називають «батьком-засновником» театру. Як ми вже згадували раніше, Михайло Старицький має на меті розвинути театр. Попри заборони він все ж створює товариство українських акторів для постановки вистав. Товариство проіснувало недовго, але митець не припиняє свою діяльність. Спочатку він починає писати твори російською мовою, а згодом – і українською, за що і зазнає чимало переслідувань з боку царської російської влади. Суспільні події хоч і пригнічували письменника, але його віра додавала ще більше впевненості та незламності, адже мав чималу підтримку від своїх однодумців та народу.

Присвятивши своє життя Україні та її культурі, не гаючи часу, Михайло Старицький береться перекладати видатні та популярні на той час твори на українську мову. Водночас він усвідомлював, що задля піднесення української літератури потрібні нові актуальні для суспільства жанри та твори. Оскільки письменник розуміє, що саме сцена є могутнім знаряддям пізнання своєї національної ідентичності, він звертається до театральної сфери. Створивши театральну трупу за власні кошти, М.Старицький зумів змінити театральне життя, об'єднати низку талановитих акторів. Учасниками цієї трупи були такі відомі

постаті, як Марія Заньковецька, Панас Саксаганський, Микола Садовський та його брат і однодумець Іван Карпенко-Карий¹.

Після перекладу чималої кількості творів зарубіжної літератури, для себе М.Старицький виділяє жанр драми. «Я думаю, що моя сила найбільша у драмі!» – наголосив митець у листі до І. Франка². Так, написавши чимало драм на актуальні теми, талант письменника отримує визнання. Тому, можемо впевнено стверджувати, що Михайло Старицький реалізував себе не тільки як драматург, але як і режисер та актор.

Така вагома літературна творчість зацікавила відомих літературознавців. В одній із публікацій О.Білецький пише: «У п'єсах виявляється нахил до мальовничості, іноді надмірної: обстановка, в якій відбувається дія, часто незвичайна – руїни, сади, напівказкові краєвиди. В історичних творах Старицький іноді збивався на мелодраматизацію, гіперболізуючи почуття самих персонажів. Але, все ж, переважно він робив вдалі спроби «розкрити соціальний антагонізм тогочасного суспільства, душевний світ своїх героїв. Драматичні конфлікти, як правило – соціального характеру, до краю напружені, розв'язки трагічні, комічні персонажі і ситуації майже відсутні»³.

«У різнобічній творчості М. Старицького з'являється новий дух літературної доби, в якому ми можемо простежити введення різних типів нових героїв, зокрема так званої «нової людини». Таким чином, автор створив новий, не притаманний українській літературі, образ інтелігента, через призму якого висвітлює відносити з селянством. Саме ці теми набули широкої популярності та актуальності наприкінці ХІХ та початку ХХ століття»⁴. Новаторським творчим доробком Старицького вважається п'єса «Не судилось».

Митцю було добре відоме поміщицьке життя у провінції, адже і сам походив із шляхетного роду, що мав володіння на селі. Збереглися свідчення того, що в 70-х роках ХІХ століття разом із М.Лисенком, своїм двоюрідним братом, вони любили ходити з маєткою в село, де спілкувалися з сільською молоддю. Неабияку увагу молодий драматург приділяє і ситуації на селі після реформи 1861 року, коли почали загострюватися соціальні та етнічні протиріччя. Це змушує його замислитись і робити певні висновки.

За припущенням дослідників, п'єса «Не судилось» і є відгуком на події, створена із реального життя. Є твердження, що за основу твору було взято випадок із життя Миколи Лисенка – близького друга Старицького. Відтак, можна припустити, що він і є прототипом головного героя Миколи Ляшенка. Ймовірно, що себе автор показує в образі Павла Чубаня.

¹ Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С 9.

² Цит. за: Поліщук В. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик: У пошуках «слова та правди і волі...». До 170-річчя від народження М.П.Старицького. Черкаси, 2010. С.7.

³ Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. Київ: Наукова думка, 1965. Т.2. С.830.

⁴ Цит. за Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С 10.

У драмі «Не судилось» головним задумом Старицького було показати реальне становище та відносини українського села після введення реформ у 60-х роках XIX століття. Щоб якнайкраще показати читачам внутрішній світ та переживання героїв, письменник формує лінії протиріч та розкриває жорстокість панівного суспільства. Відомо, що ця п'єса і по сьогодні ставиться на українській сцені, та попри плин часу не втратила зацікавленості глядачів¹.

Розглядаючи драму, О. Дорошкевич називає її найкращою серед соціально-побутових творів митця, адже в ній особливу увагу приділено простим людям у не простий для них час. І, автор, змальовуючи у творі народну культуру та любов, цим самим спонукав людей до пізнання свого краю та любові до рідної землі. Проте, є і ті, які вважають, що театр це лише прибуток чи розвага. Стверджує і те: «що сюжет п'єси взятий із життя 1860-х років, з прийманням «покаянних» ідей народництва не за його демократичною сутністю, зі всіма логічними соціальними висновками, а тільки поверхнево й формально. Та створивши образ двох друзів Михайла та Павла, автор разом з цим створив образ нової людини, яка попри всі перешкоди віддана народу»².

За жанром твір «Не судилось» є соціально-побутовою п'єсою, проте під час аналізу можемо простежити й елементи інших жанрів. Насамперед, ця драма є певною історією кохання, якому на шляху стоїть соціальна нерівність та станіві упередження у суспільстві. Старицький з гострою критикою та гнівом ставиться до тих представників суспільства, які знущаються та зневажають простий народ. А за своїм характером, цілком справедливо було б назвати драму психологічною, оскільки, автором дуже чітко описується внутрішній світ героїв.

«Незважаючи на простоту сюжету, автор порушує чимало важливих питань, серед яких: справжня цінність людського життя, мораль народу, праця інтелігенції для народу. Власне, вдало показана особиста драма нерозділеного кохання, яка поєднується із соціально-національним конфліктом. Автор красномовно характеризує життя тогочасного українського села як «панське болото», всередині якого загострилася боротьба між поміщиками і селянами, попри те, що кріпацтво було скасоване і законодавством передбачалися рівні права для представників усіх станів»³.

У характеротворенні героїв твору М.Старицький частково застосовує становий підхід. Частина персонажів драми можна поділити на позитивних та негативних за походженням.

¹ Немченко Г. Проблема інтелігенції в українській драматургії другої половини XIX ст. *Південний архів: збірник наукових праць: філологічні науки*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. Випуск XXVII. С. 15.

² Дорошкевич О. Підручник історії української літератури: Передрук. Мюнхен, 1991. С.175.

³ Цит. за Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С 12.

Позитивними героями є ті, які представляли інтереси селянства, а негативними виступають вища панівна гілка.

Саме негативні герої наділені аморальними якостями, адже нехтують та знущаються з простолюду. На нашу думку, головним конфліктом драми «Не судилося» виступає зіткнення «поміщицького болота» з мораллю простого народу. Суперечливість, проблематика та конфлікт твору розвивається у різних напрямках. Одна з таких конфліктних ліній твору – це трагічна історія кохання молодого дворянина-студента Михайла та селянської дівчини Катрі Дзвонарівни.

Наступною проблемною лінією є протистояння поміщика Ляшенка Івана Андрійовича з селом. У контексті досліджуваної теми нас насамперед цікавлять образи представників української інтелігенції. Старицький змальовує низку образів, що є представниками цього прошарку. Серед них є «народовці» – ті, хто віддані ідеї служінню народу, але їх небагато. Є і такі, які теж захопилися ідеями патріотизму, але це захоплення виявилось неглибоким і тимчасовим. Вони не мають достатньої сили, щоби впроваджувати українські національні ідеї в життя. Саме таким у п'єсі є Михайло Ляшенко.

Він – син заможного поміщика, дворянин за походження, студент, що навчається в Києві, де і доєднався до гуртка молодих народовців. Саме цей образ є досить суперечливим та певним чином оманливим. Адже, на перший погляд здається, що Михайло щиро вірить в українські ідеї, розмовляє українською мовою, всюди носить український народний одяг. Та попри все, йому не вистачає рішучості та твердості характеру, він швидко цурається громадської роботи, яка здається йому нудною та занадто важкою.

Особливе місце у творі відведено саме ставленню багатого прошарку до простолюду. Під час суперечок, вирішення конфліктів мова дворян надто груба. Поміщики без вагань знущаються, саркастично висловлюються та принижують селян. Саме через образ молодого студента-дворянина Михайла автор розкриває реальну картину частини української інтелігенції, фальшивість їхньої ліберальної вдачі разом із так званим «панським болотом».

Автор запевняє, що у таких людей немає і не може бути майбутнього. Адже, знуцання та глузування з простих людей не може залитися безкарно. З цього випливає, що в основі п'єси закладено ідеї демократичних зміни, справедливості та рівноправності людей. Головним питанням, яке може турбувати і читача, залишається те, чи може багатий паніч уникнути наслідків знуцання з селянської дівчини? Щоб знайти відповідь на це питання, спочатку слід звернути увагу і на інші образи представників поміщицької родини, в якій зріс Михайло. Насамперед, це його батьки – Іван Ляшенко з дружиною Анною

Петрівною, їхня розбещена дочка Зізі та двоюрідний брат Белохвостов. Саме ця родина є прикладом аморальності тодішнього поміщицького середовища¹.

Іван Ляшенко – багатий поміщик, жорстока та безжалісна особистість. Свою зневажливість та дволикість показує не тільки у ставленні до селян, але й у своїй родині. Для нього найважливішим є досягнення поставленої мети, незважаючи на негативні наслідки. Його дружина Анна Петрівна у моральному плані також не краща за чоловіка. Маючи гарну зовнішність та елегантний вигляд, Анна була надмірно розбещеною та легковажною, намагається звабити Павла Чубаня. Таким чином, Михайло Старицький розкриває читачам жорстокість панівного ладу, разом з цим висловлюючи симпатію життю селян.

У п'єсі автор зображує також іншого представника української інтелігенції, який за своїм світобаченням та сприйняттям не схожий на родину Ляшенків. Таким новаторським образом є Павло Чубань – представник різночинної інтелігенції, має фах лікаря. Цей герой ставить перед собою конкретні завдання – заснувати школу, планує відкрити контору та лікарню для селян. Тобто, своїми вчинками та ідеями він має на меті підтримати простих селян, покращити їхнє непросте життя.

Чубань не тільки навчає, але і консультує селян, знайомлячи їх з нормами законодавства, відстоюючи їх права. В образі Павла письменник показує нам всі ідеальні риси народника-інтелігента, борця за свободу та визволення українців. М.Старицький творить образи героїв за принципом контрастного зіставлення. Один лише носить український костюм та намагається показати себе кращим, ніж є насправді, натомість інший навчає та допомагає простим людям. Уже перша репліка Михайла Ляшенка багато говорить про його справжні якості: *«Славно покачатись на траві після купання і затягтись сигарою! Чорт його зна, якось мене лінощі обсіли: сьогодні уже й до школи не пішов. (Потягається). Та з цією дрібнотою нудно й воловодитись... тільки Павло й зможе!»*².

Бачимо, що герой палить дорогі сигари, його одяг, хоч і стилізований під народний, але пошитий по багатому. Це все свідчить, що насправді персонаж неготовий до простого селянського побуту, відсутності комфорту. Можна зробити висновок, що його одяг та любов до всього українства мінливі, як і мода.

Ще більше справжня сутність молодого Ляшенка розкривається через особисті почуття. Для письменника важливим є найважливіше людське почуття – кохання. Михайло

¹ Мороз З. На позиціях народності. Дослідження: У 2 т. Київ, 1971. С. 227.

² Старицький М. П'єси. Київ: Дніпро, 1979. С. 141. Далі на це видання будемо посилатися у тексті роботи, вказуючи в дужках сторінку.

теж закохується, нібито й щиро, але його почуття не витримують справжнього випробування.

Справжня сутність Михайла розкривається читачам після любовної ідилії з селянською дівчиною Катериною. Для нього це кохання є мимовільним явищем та забавкою. Він не був до кінця чесним із дівчиною, роблячи ніби то хороші вчинки він одурманив голову нещасній дівчині. Та рано чи пізно така гра викривається, і закінчується трагічно. Насправді, Михайло був боягузом та егоїстом, ставлячи власні потреби та задоволення вище всього. Обманом збездививши дівчину, він не може визначитися навіть зі своїми почуттями, чи кохає він її, або ж навіть ніколи й не кохав. Проте, якби його почуття було справжніми, то він не ставив би під питання свої почуття та одруження. Важливішим від усього та всіх був тільки його комфорт.

Нещасною зображено селянку Катрю, з самого початку вона усвідомлювала ілюзорність та недовговічність цього кохання, проте не змогла опиратися своїм почуттям і щиро покохала гарного «панича». Трагізм цієї колізії було закладено ще на початку, проте зважаючи на свої щирі почуття вона не могла опиратися цій любовній силі. А трагізм образу героїні виявляється у її слабких сторонах. Дівчині достатньо було і однієї ночі щоб втратити гідність, здоровий глузд, матір, коханого та найцінніше – життя. Попри все заподіяне їй, героїня готова піти на самопожертву задля Михайла. Саме це і є доказом справжніх почуттів дівчини, які так і не зумів зрозуміти поміщик.

Як бачимо, молодий поміщик боїться сказати правду навіть собі. Він постійно дає вічні клятви любові, обіцяє спочатку поговорити з батьками, потім обіцяє одружитися та все це марно. Адже він хоче легкого життя, не бажає докладати зусиль. У дискусіях із дядьком Белохвостовим він ніби й засвідчує хороші і благородні наміри критикує родича за російський шовінізм та зневагу до простолюду, проте насправді легко піддається його поганому впливу, сам не усвідомлюючи того.

У фіналі, все ж ми дізнаємось про те, що попри всі свої дії панич є нерішучим, він не вміє робити добро ні близьким людям, ні загалом громаді. Також, у нього немає сил відстояти власне щастя, поборотися за нього, як це закликає зробити Павло Чубань. Проаналізувавши всі вчинки, слова та дії героя, дослідники зробили висновок, що все вказує на антинародну справжню сутність героя¹.

«Ще одним умовним представником інтелігенції, яка почала формуватися в середовищі селянства, є Дмитро. З тексту твору стає відомо, що Катерина не байдужа йому. Він закоханий у неї, та не робить спроб зізнатися в цьому, бо усвідомлює, що вона кохає

¹ Комишанченко М. Михайло Старицький. Київ, 1968. С. 67.

Михайла. Попри все він не залишає дівчину та часто провідує її тяжкохвору матір. Навіть у трагічному фіналі він захищає дівчину від прокльонів рідної матері, готовий закрити очі на минуле та одружитися з нею. Знаючи навіть те, що вона ніколи його не зможе покохати. Але попри всі спроби, він не зміг її врятувати, проте хоче помститися Михайлу»¹.

Павло Чубань одразу помічає фальшивість у вчинках Михайла, його непостійність. Він не боїться гостро висловлюватися, відстоюючи правду: *«Ви, пани...як не носитеся своїми ідеями, своїми намірами послужити, а все оте служите перед спідницею»* (С. 153).

Тож впевнено можна стверджувати, що Павло Чубань – захисник, просвітитель народу, який відстоює демократичні начала та ідеї. Саме через його образ розкриваються ідеологічні перекоання автора – боротьба за допомогою просвіти. Відтак, можна провести певну паралель між представниками інтелігенції. Поки Михайло гуляє, відпочиває у власних захопленнях, Павло працює в школі та лікує хворих. Шану серед простого люду Павло отримує не тільки лікуючи чи навчаючи. Свою відданість він доводить під час відстоювання прав простого народу.

Павла автор показує нам як людину з високими моральними цінностями, світлою душею, сміливістю. Разом з цим герой має чітку національну позицію, співпереживає стражданню народу, ставши на його захист, він бореться з несправедливістю. Попри все, має віру у світле майбутнє та готовий до самопожертви заради кращого життя людей *«Може не ми, а діти наші чи внуки, а таки землю по всій правді поділять... Девіз чоловіка – жити працею своїх рук»* (С. 174).

Симпатію до образу Павла викликає і те, що він не зраджує своїх ідеалів, навіть зіткнувшись із нерозумінням дворянського середовища та його відвертим осудом. Створивши такий яскравий образ народника-інтелігента, Михайло Старицький виступає новатором, наділяє героя такими позитивними моральними якостями, як щирість, відданість, альтруїзм, відчуття справедливості.

Нації, які шукають гармонійний шлях, не лише завжди дотримуються естетичних ідеалів, що випливають із національних традицій, але й прагнуть жити у вимірах добра, щастя й любові. Таким чином, визначальною рисою національного суспільства був і залишається гуманізм – ставлення до людини як до найвищої цінності, захисту права особи на свободу, щастя і повний розвиток її здібностей. Таким гуманістом і виступає Павло. Він – просвітитель та захисник для селян, для їхнього хорошого майбутнього навчає людей писемності та надає медичну допомогу. Конфлікт світоглядів Михайла та Павла розкриває всю сутність ставлення панства до селянства та тодішньої інтелігенції загалом.

¹ Цит. за Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С 14.

Старицький, як і інші письменники, порушив актуальні на той час проблеми інтелігенції та селянства. Хоча основним мотивом тут є розгортання любовних відносин Михайла та Катрі, це не заважає автору влучно наголошувати та піднімати важливі проблеми тогочасного суспільства»¹.

Аналіз образу Павла Чубаня показує, що автор намагається знайти позитивні приклади в середовищі народницької інтелігенції. Павло Чубань був людиною культури, який об'єктивно оцінив нелюдську поведінку поміщиків, але все ж сподівався примирити поміщиків і селян. У цьому плані його образ виступає як прогресивний².

Кожен з героїв твору уособлює певні стереотипні уявлення. Наприклад Михайло – лукавство, Катерина – жертва лицемірства, старший Ляшенко – егоїстичний, його ж дружина – розбещена; Павло – резонер. Ці порівняння та твердження є певними складовими жанру сатири. Вважається, що головною темою драми є розкриття фальшивого народолюбства та жорстокості тодішньої інтелігенції, у призмі із зображенням безправного селянства³.

Щодо головної сюжетної лінії твору Л. Стеценко зауважує: «Ліберально налаштований студент Михайло Ляшенко залицявся до красуні Катрі Дзвонарівни, клявся їй в щирості своїх почуттів, збезчестив, відвернувся від неї та призвів до самогубства»⁴.

Отже, «Не судилось» не тільки трагічна історія кохання, яка посідає у творі, на перший погляд, головне місце, але і зображення неоднорідного середовища української інтелігенції молодшого покоління. Для п'єси «Не судилось» характерні досконалі форми кожної сцени, актуальність конфлікту, гострота проблематики, оригінальність образів.

Поруч із М.Старицьким, ще одним корифеєм народного культурного життя, який проявив себе у багатьох сферах, є Борис Грінченко. Він відомий як поет, видатний педагог та письменник, перекладач, літературознавець, етнограф, укладач словників та просвітитель українського народу.

Колосальна перебудова на початку ХХ ст. потребувала змін у громадському вихованні та шанобливому ставленні до історичної пам'яті. Такій перебудові до європейської спільноти потрібна була певна рушійна сила, якою став Борис Грінченко. Письменникові вдалося дати цікаві та актуальні твори, серед яких є і присвячені життю й діяльності української інтелігенції.

¹ Цит. за Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С 15.

² Халімончук А. Нарис української літератури ХІХ ст. Львів: Видавництво Львівського університету, 1958. С. 113.

³ Історія української літератури: У 2-х т. Київ: АН УРСР, 1955. Т.1: Дожовтнева література. С. 419.

⁴ Карпенко-Карий І. Драматичні твори /Вступна стаття, упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Л.Стеценка. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960-1961.

Творчістю та загалом діяльністю Грінченка цікавилось чимало відомих постатей. Серед них С. Єфремов, який простежив становлення Б.Грінченка як письменника, формування його ідеологічної позиції. З чого і випливає, що у його творчості літературні цінності підпорядковуються громадським¹.

Ще у зовсім юному віці Грінченко неабияк співчуває та підтримує простолюд, що зазнавав утисків. Будучи гімназистом, він не тільки співпереживає, але і цікавиться та підтримує народників, читає заборонені на той час тексти. Усе це мало свої наслідки, а саме: в'язниця, виключення з гімназії та самоосвіта. Саме після цих подій Грінченко остаточно збагнув своє істинне призначення, і це ніщо інше як народний інтелігент, просвітитель народу. Адже, вважає, що і прості люди мають вивчитися грамоти, читати книжки, поезії, або ж хоча б здобути початкову освіту, що допомогло б їм у господарюванні чи житті. Саме звідси і починається його шлях як народного вчителя².

Відомий він не тільки як педагог чи письменник, але і як видатний засновник та керівник гуртка «Просвіта», метою якою було здійснювати просвітницьку діяльність. Загалом, проводилися заходи, читання лекцій на робітничих околицях, різні літературно-музичні вечори тощо. Видавали книжки та твори про сільське господарство, географію та українську культуру. Загалом, робили все, щоб люди з народу також могли здобути освіти.

У своїх працях Л. Смілянський зауважує, що вся діяльність Грінченка пройшла зі спрямуванням на національне відродження української літератури. І саме від цього часу образ хлібороба стає символом робітника в Україні³. Повсякденне життя села, середовище юних років і стали тією рушійною силою, що змогли визначити подальший шлях письменника. Особливо, обурювало Грінченка русифікація народу, якій так прагнула протистояти українська інтелігенція.

Я. Поліщук виокремлює становлення Б. Грінченка як подвижника української національної ідеї, досліджує та підтверджує міру впливу народницької ідеології та становлення та формування його світогляду⁴.

Відтак, відгуком на всі події та ідеологію автора стали його літературні доробки. Грінченко у 1891 році пише свою другу повість – «На розпутті», висвітлюючи загальне становище, в якому опинилася українська інтелігенція в Російській імперії. Назва твору має символічний підтекст, адже читач одразу може збагнути всі реалії, які відбуватимуться у творі. За жанром – це соціально-психологічна повість, а тематично – це висвітлення життя

¹ Єфремов С. Історія українського письменства. Т. 2. Київ; Ляйпцінг, 1919. С.387.

² Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітня праця Бориса Грінченка. Київ: Просвіта, 1999. С. 128.

³ Смілянський Л. Борис Грінченко: критично-біографічний нарис. Київ, Харків: Держвидав України, 1930. С. 26.

⁴ Поліщук Я. Культурницька місія Бориса Грінченка. *Дивослово*. 2007. № 7. С. 45-48.

української інтелігенції. Насамперед, це розповідь про долі героїв, які зіткнулись з вибором між власним щастям та моральними принципами.

А. Погрібний висловився про повість таким чином: «Твір Б. Грінченка – перша в українській прозі спроба показати різноманіття шляхів, якими йшла (чи сподівалася іти) тогочасна українська інтелігенція. Схарактеризовано тут різні напрямки, погляди, уявлення, відтворено, сказати б, болісний процес пошуків в освічених колах суспільної перспективи. Бачимо молодь, як от Квітковський, що захоплюється толстовством; знайомимося з прибічниками терористичних дій на взір Пачинського; зустрічаємо всеросійських патріотів на кшталт Давиденка, що починає з поради дочасно сховатися з своїм українофільством, аби не відштовхувати від себе ліберальні елементи в Росії, а закінчує відвертим ренегатством — публічною підтримкою урядових дій. Представлені, нарешті, й такі інтелігенти, як Келешинський, впевнені, що у ставленні до життя слід керуватися одним – узяти від нього якомога більше насолоди»¹.

Попри різноманіття персонажів з середовища інтелігенції, у центрі твору дві постаті – Гордій Раденко та його товариш з дитинства Демид Гайденко. Ці двоє хлопців-інтелігентів, зіткнувшись з реаліями сільського життя, доволі швидко розчаровуються та опиняються на розпутьті, тобто роздоріжжі.

А поряд з ними автор зображує коло різних людей, які є представниками різних настроїв та соціальних кіл. Маючи важку долю та непросте життя, хлопці потоваришували ще з дитинства, а згодом, вступивши до університету, взагалі стали жити разом. Обидва були сповнені мрій, надій та сподівань.

І, як не дивно, попри русифікаторську політику уряду вже в підлітковому віці хлопці почали називати себе «українським народовцями», у них почали формуватися демократичні та патріотичні ідеї. Обидва мають на меті «ближче зійтися з народом» та «розв’язати йому очі», проте їх долі склались зовсім по-різному.

Гордій Раденко – дворянин, сирота, який живе у свого дядька. Дитинство у хлопця було не зовсім безтурботним, спочатку померла його мати, а згодом і батько. Так і зостався сирота у свого дядька. Щоб не нудьгувати, він частенько тікав з дому у луки, де його вже чекали друзі. Ними виявилися саме селянські діти. У спілкуванні з ними в Гордія сформувалися гордовитість та лідерські якості. На перший погляд, читач бачить доволі вольового хлопця з великими планами та вірою у світле майбутнє. Збираючись разом зі своїми однодумцями, він виголошує свої погляди з великим запалом, вміло вміє переконувати людей: *«Невже ви думаєте, що народ сам, коли хоче, не візьме цього світу?»*

¹ Погрібний А. Борис Грінченко // Грінченко Б. Твори: У 2 т. Київ: Наукова думка, 1990–1991. Т. 1. 1990. С.18–19.

Хіба вважаєте народ за дурня, що не розуміє власної користі? Світ кращій од темряви! Але – який світ? Той, що ви бачите, чи те, те що вважаєте за світ! А може світ зовсім не такий і може зовсім не такого світу хоче народ? Як же ви можете накидати йому свою просвіту, коли він, може, її не хоче? Невже ви думаєте, що народ дитина? Що не має свого морального кодексу, своєї – коли хочете культури? Я серед народу народивсь, виріс серед його і знаю, що ви дуже помиляєтесь»¹.

Живучи у вирі таких грандіозних ідей та поривань, хлопець закохується в Ганну Квітковську, а невдовзі вони одружуються. Завдяки своїй впертості та вмінню переконувати, юнак дуже швидко закохав у себе дівчину, якій ще тоді до вподоби був інший хлопець. Це і стало причиною зіпсування стосунків між двома товаришами – Гордієм та Демидом. Відтоді друзі ідуть власними шляхами, не забуваючи про свою благородну місію – пізнати краще життя народу, стати для нього корисним. Проте Гордій, живучи в місті зі своєю дружиною, навряд чи міг її виконати.

У подружньому житті автор зображує нам Гордія на початку як люблячого чоловіка, але згодом він перетворюється на так звану бомбу яка щомиті може вибухнути. Для нього важливою стає його робота, а сварки стаються дедалі частіше без вагомих на те причин. Для нього важливим було те, щоби все і всі крутились навколо нього, і все було так, як він того схоче. Адже ще у дитинстві він звик до такого стану речей. А Ганна борсається у докорах сумління: *«Так он воно як! Невже я на те йшла заміж, щоб так жити! І не вже це той Гордій так на неї сьогодні крикнув, що на його недавно ще вона за малим не молилася? Еге, дуже одминився він! Ореол, що повивав його, поблід»* (С.69).

Для Ганни Раденко був уособленням мужності, геройської борні та поряд з ним вона почувала себе нещасною. Сварки частішали, а Гордій все більше нехтував своєю дружиною, навіть її сльози його дратували ще більше. І тоді він не міг уже стримувати свій запальний характер, а краще ішов з дому.

Часто після сварок з дружиною він міркує про сенс життя та щастя. Здобувши освіту юриста, він мріє підвищити свій статус у суспільстві. Дедалі частіше він не може знайти відповіді на свої питання: навіщо йому шукати щастя? Для чого воно потрібно людям? Навіщо боротися за щось, якщо ми всі все одно помремо?

«Щастя! Ось він – прообраз того щастя. Він боротиметься – нащо? Щоб умерти?»(С.81).

Після смерті свого дядька Гордій успадковує за ним великий маєток та господарство на селі. Цій події він неабияк радіє, адже нарешті може зробити щось вагоме, стати

¹ Грінченко Б. Твори. Том IV. На розпутті. Повість. Київ: Книгоспілка, 1928. С. 31. Надалі на це видання будемо посилатися у тексті роботи, вказуючи в дужках сторінку.

господарем на селі, що принесе йому щастя. Проте клопоту у селі було більше, аніж щастя. Управитель економією Галушківський крав чимало грошей, брав хабарі та вибудував так званий «кордон» для селян.

Неодноразово вони жалілись та судились з ним за землі. Після приїзду Гордій проганяє управителя, але ситуація з селянами не стає кращою. Маючи на меті господарювати, він забуває про свої наміри стати ближчим до народу. Певною мірою, Гордій розчаровується, адже селяни не сприйняли його як людину з хорошими намірами. Та і методи у Гордія були жорстокими. Хоч він і зростав у селі, та «не ходив у селянських чоботях». У своїх лісах він забороняє рубати дерева, лозу чи пасти худобу. Не злюбив його простий люд, адже для них він був паном, і тільки, від якого не можна чекати чогось благородного та хорошого:

«Колись він марив про роботу на користь народів. Колись марив про спільний шлях з цим народом. Тепер же, сьогодні, він востаннє і цілком упевнився, що в його з народом війна, та ще й завзята. Таким побитом його надії на щастя в громадській діяльності розбито» (С.191).

Гордія автор змальовує нам як людину не зовсім послідовну, запальну, жорстоку та егоїстичну. Для нього важливим є тільки його власний душевний та емоційний стан. Всі мають танцювати під його дудку та робити те, що він забажає. Це людина, яка не має ні гідності, ні співчуття. Свою дружину та сина він не сприймає як членів своєї родини, для нього вони тільки співмешканці. Він не показав себе як вірний чоловік та люблячий батько. Зневірившись у всьому та всіх, Гордій відчуває, що для щастя йому потрібна муза краси та натхнення, а Ганна такою вже для нього не була. Таким чином, скориставшись вдалим моментом, він закохує в себе дівчину Орісю. Обманом та вигаданими історіями Гордій збезчестив наївну дівчину. Не витримавши такого болю, вона божеволіє та помирає.

Найбільше розкривається вся сутність Гордія, що дає читачеві розчарування у ньому, в фіналі повісті. Не ужившись з селянами, він хоче їм помститись. Шантажем та брехнею сподівається забрати у них землю. Протистояння закінчується побиттям невинних селян. Гордій же, спостерігаючи за цими подіями, розуміє, що щастя він не здобув, не зміг зблизитися з народом, зробив нещасною свою дружину та забрав невинні життя. Він не має право на життя, тому стріляє собі в голову. Так жалюгідно закінчилось життя інтелігента, який не зумів стати корисним для української справи.

Повним антиподом Гордію є Демид Гайденко. Хоч вони і товаришували та мали спільні цілі, мрії та навіть кохання, але все ж життя для обох склалося інакше. Демид жив у селі разом зі своїм батьком та матір'ю. З дитинства вмів читати та не любив байдикувати, а краще господарював, допомагаючи родині. Вивчившись на медика, у місті Демид не бачить

істинного щастя. Він мріє працювати медиком на селі, займатись просвітою селян, щоб зробити їх освіченими та заможнішими. Одруження Ганни та Гордія стали вирішальним поштовхом до того, щоби Демид повернувся додому.

У селі, господарюючи на землі, він ніби оживає. Часом люди вважали його навіть навіженим, адже маючи хорошу освіту, з міста він приходив у село та рив землю, як звичайний мужик. Згодом, Демид почав лікувати хворих, не беручи за це жодної копійчини. Тут, у селі і проходить його туга за Ганною за щоденними клопатами та роботою: *«...а Демид знаходив у цьому щоденному клопоті, в цій здоровій праці якість заспокоєння від цього, що його мучило. Чув, як ця праця зміцняла не саме його тіло, а й дух, і був радий...»* (С. 100).

Демид був людиною доброї вдачі, за яке б діло він не брався, завжди все виходило якнайкраще. У праці і про своє благородну мрію він не забуває, і от якимось взимку він відкриває школу для дітей, де вчить їх читати, писати та рахувати. Як діти, так і громада полюбили Демида за його чисті наміри та добре серце. Були і ті, як-от Охрім, що хотіли очорнити його, та завдяки своєму розуму та вдачі Демид завадив цьому. Не тільки діти, але і дорослі любили слухати Демидові розповіді про історію України та її культурну спадщину.

«Спершу його вважали за простого і дуже доброго пана, але ж трохи...дурненького мабуть, бо де ж таки: кинув панство та взявся за мужицтво...потім те добро, що він людям робив, примусили й людей глянути на його іншим оком. Його часто кликано в гостину до селян, і він, звичайно не цурався» (С.113).

Так Демид, будучи представником дворянства, заробив собі славу та пошану серед українських селян. Недовго мав він спокій, адже після приїзду Гордія у село, коли побачив Ганну з дитиною, згадалися йому всі ті глибокі рани, і почали вони знову кровоточити у його душі.

Але Демид розумів, що вже все зроблено, і тут він нічим не зарадить. Тому сприймає все як є, а в глибині душі все ще кохає Ганну. Проте юнак відчуває певну радість від того, що Ганна з тією людиною, яку кохає. Він щасливий, бо допомагає людям у селі, щасливий, бо зробив щось хороше для просвіти народу, щасливий, бо не тільки у мріях, але і в реальному житті він утвердив себе як народного інтелігента.

Автор не міг собі дозволити залишити у стражданнях таку світлу людину, як Демид. Тому з епілогу ми дізнаємось, що Демид завершив усі справи з селянами, які розпочав Гордій. Та, як не дивно, одружився з Ганною. І тепер, утрюх, вони живуть у місті довго та щасливо. І саме словами Демида автор стверджує, що вся інтелігенція стоїть на розпутьті:

«Подивись навкруги, подивись на нашу інтелігенцію!...Всі ми на розпутті! І ось ми бачимо, що такі, як він (Гордій), помиляються і бережемося такої помилки. Він – жертва, що принесено її світовій силі за змогу не помилятися...» (С.247).

Основна думка повісті повною мірою реалізується з поглядом Івана Франка на інтелігенцію: «яка повинна бути громадою людей з широким образованием, з виробленим характером, з щирим чуттям до народу; а відтак інтелігенція повинна ідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього, як його брат, як рівний, як свій, повинна стати робітником, як він, повинна стати для нього і адвокатом, і лікарем, і вчителем, і порадиником, і покажчиком в ділах господарських, і добрим сусідом та помічником у всякій нужді. Інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як невідлучна частина народу. Вона повинна не моральними попівськими науками, але власною працею, власним життям бути приміром народів. Вона повинна, як та культурна і освітня закваска, проїняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до поступового зросту»¹.

Таким чином, і Михайло Старицький, і Борис Грінченко звертаються до актуальної на той час теми формування народницької інтелігенції та неоднорідності її середовища. Принципи художнього моделювання характерів в обох митців подібні. Вони творять образи інтелігентів за принципом контрастного зіставлення: герої змальовані парами, в якій один персонаж виявляється не готовим відстоювати ліберальні та патріотичні національні ідеї, а інший – виступає справжнім народником, готовим жертвувати своїм часом і становищем заради покращення життя простолюду.

Психологічно більш переконливим видається Б.Грінченко, очевидно, жанр повісті дає ширші можливості простежити еволюцію героя, розкрити становлення його характеру, розкрити внутрішній світ. У п'єсі М.Старицького справжня сутність М.Ляшенка виявляється саме через його стосунки з селянкою Катрею. Історія їхнього кохання показує, що Михайло насправді егоїстична і слабохарактерна натура.

Натомість Павло Чубань виявляється людиною твердих переконань, яка впевнено, незважаючи на труднощі, йде до поставленої мети. У повісті Б.Грінченка характери персонажів дещо складніші. Два товариші – Гордій Раденко та Демид Гайденко мріють бути корисними для народу, але їхні долі складаються по-різному. Гордій, ставши юристом, швидко розчаровується в колишніх ідеалах і прагне здобути власне щастя, проте і в цьому зазнає невдачі, що, зрештою, штовхає його до самогубства. На роздоріжжі опиняється і Демид, проте він знаходить у собі сили повернутися в село і працювати на землі, як і селяни,

¹ Цит. за: Франко І. Наше теперішнє положення // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 46. Кн. 1. Історичні праці. 1883–1890. Київ: Наукова думка, 1985. С. 315.

паралельно допомагаючи їм завдяки своїй освіті. Крім цього, Б.Грінченко малює у повісті цілу галерею другорядних персонажів інтелігентів, які мають різні погляди, часом навіть антиукраїнські.

РОЗДІЛ II

Життя творчої інтелігенції у драмах «Талан» Михайла Старицького і «Житейське море» Івана Карпенка-Карого

Література 70-90-х років розширювала сфери зображення, пропонуючи читачам нові типи героїв. Середовище української інтелігенції не було однорідним, і це знайшло своє відображення в художніх творах. Зокрема, письменники звернули свою увагу на таку цікаву сферу, як театр, що активно почав розвиватися саме в окреслений нами період. Закономірно, що краще були знайомими з театральним життям ті митці, які безпосередньо були залучені до нього, були учасниками театру корифеїв. Цікаві й художньо майстерні зразки творів про діячів театру дали М.Старицький та І.Карпенко-Карий.

Як ми вже зазначали, найбільше талант М.Старицького як письменника розкрився у драматургії. У своїх творах, вміло поєднуючи риси романтизму та реалізму, автор майстерно висвітлював актуальні проблеми суспільства другої половини XIX століття. Власне драматичні твори письменника можемо поділити на декілька груп: історичні твори, соціально-побутові та соціально-психологічні драми. До останньої зараховуємо й оригінальну драму «Талан».

Новаторство твору, на наш погляд, полягає насамперед у тому, що саме у драмі «Талан» Старицький вперше в українській драматургії змальовує представників артистичної богемі, насамперед, їх акторське та буденне життя. Читаючи п'єсу М.Старицького, переконуємося, що хоча в тебе і може бути великий талант та любов публіки, проте, в особистому житті, у стосунках з оточенням усе може бути навпаки.

Одразу ж, драматична спадщина М.Старицького привернула до себе увагу критиків і літературознавців. Відзначив стиль митця відомий літературознавець О Білецький: «У п'єсах виявляється нахил до мальовничості, іноді надмірної: обстановка в якій відбувається дія, часто незвичайна – руїни, сади, напівказкові красвиди. У деяких п'єсах, особливо історичних, Старицький іноді збивався на мелодраматизацію, гіперболізуючи почуття самих персонажів. Але переважно він робив вдалі спроби розкрити соціальний антагонізм суспільства, душевний світ своїх героїв. Драматичні конфлікти, як правило – соціального характеру, до краю напружені, розв'язки трагічні, комічні персонажі і ситуації майже відсутні»¹.

¹ Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. Київ: Наукова думка, 1965. Т.2. С.829.

У розумінні М. Старицького театр – це майбутнє та минуле нашої нації, її традиції, дух та неповторність. Проте, те, що відбувалося за його лаштунками неабияк турбувало митця. Тому, очевидно, виникла ідея створити драму з так добре йому знаного життя українських акторів, описати їх побут за кулісами, стосунки всередині колективу. У драмі «Талан» майстерно описано внутрішній світ героїв, їх переживання у ситуації вибору, від якого залежить подальша доля.

Життя творчої інтелігенції – саме це стало головною темою драми «Талан». Власне драма є результатом співпраці М.Старицького з великою українською актрисою Марією Заньковецькою. Відповідно твір був присвячений саме їй, крім цього, Марія стала прототипом головної героїні твору – Марії Лучицької. Драма «Талан» має підзаголовок: «Із побуту малоруських акторів». Деякі літературознавці вказують, що «Талан» за ідейним спрямуванням має схожі риси з комедією О.Островського «Таланты и поклонники», яка була написана раніше за твір українського драматурга. Тому, можна припустити, що ідею написання твору зі схожим ідейним змістом Старицький запозичив у автора комедії.

Натомість Людмила Старицька-Черняхівська цілком справедливо стверджує: «Основою драми була й буде душевна боротьба людини чи то з долею, чи з власним почуттям, чи з ворожим класом – це залежить од часу життя, – незмінним лишається сам принцип драми: боротьба, яка одбилася в душі людини»¹. Тому, ми погоджуємося з думкою критикині, що у творі М.Старицького відображено вічне моральне протистояння. Головною ідеєю драми є внутрішня, душевна боротьба людини. Твір присвячений відомій українській акторці Марії Заньковецькій, структура п'єси чітка, складається з 5 дій, насичених ремарками, монологами, діалогами.

Новатором М.Старицький показав себе, поєднавши сильну чуттєвість із доволі гострими конфліктами між дійовими особами. Автор спробував привернути увагу своїх читачів до важливої проблеми людства, де саме суспільство і є головним її стержнем.

Читачі знайомляться з образом головної героїні Марії Лучицької. Її трагізм полягає у складному виборі між особистим щастям чи мистецтвом. М.Старицький виявив себе справжнім психологом, знавцем людської душі, змальовуючи головну героїню драми – Марії. Це сильна, вольова особистість, яка має лідерські якості та неймовірний талант. А прототипом Марії Лучицької, чиє ім'я має біблійне походження, стала відома акторка та хороша знайома автора – Марія Заньковецька. Зіставивши певні факти з життя Заньковецької та героїні твору можна побачити чимало збігів.

¹ Цит. за: Вашків Л. Риси творчого портрета Михайла Старицького. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. Тернопіль, 2015. Випуск 42. С.67.

Вперше в українській драматургії було порушено тему самотності творчої особистості. За твором «Талан» це головна героїня, Марія Лучицька особистість з чистою душею. Часом навіть надто наївна, оскільки довіряється не тим людям. Попри всі погані вчинки людей, вона у кожному помічає тільки позитивні якості. Разом з цим є талановитою чутливою, емоційною особистістю, яка потребує від свого оточення розуміння та підтримки. Життєву колізію героїні можна порівняти з кардіограмою. У душі Лучицька глибоко страждає, вона відчуває себе дуже самотньою та відчуженою.

Свій безумовний успіх на сцені Марія уже здобула, про що не можна сказати в особистому житті. І це зовсім не дивно, адже попри всі визнання та славу кожна людина прагне і особистого щастя. Спочатку Марія Лучицька ще не усвідомлює, що справжнім щастям для неї може бути тільки творча праця на користь суспільству. Все ж основну увагу зосереджено на розкриття трагічної долі та її пошуки щастя. У таких пошуках, не помітивши, закохується у Квітку, людину дворянського походження, для якого мистецьке та сімейне життя не має великого сенсу. Навіть, складається враження, що герой має на меті більше «здобути головний приз», ніж зануритись у сімейні клопоти.

Затьмарена коханням Лучицька заради сімейного щастя відмовляється від театрального життя. Попри це сім'я її чоловіка не сприйняла це як благородний вчинок, бо взагалі мала вороже ставлення до театру та акторів, вважаючи їх нижчим станом. Квітка, отримавши бажане, нехтує сімейним життям. Більшу увагу приділяє своїм потребам та займається своїми справами. Через свої захоплення Квітки майже не буває вдома, що вкрай розчаровує та погіршує внутрішній стан та поглиблює страждання героїні, відчуття її самотності.

Довгі важкі переживання призводять М.Лучицьку до важкого, але справедливого висновку: *«...Та це й те: сім'я – це закуток скритий, а іскуство веде нас до всесвітнього храму; у шкаралущі сімейній ми служим тільки собі чи своїм дітям, а у праці художній ми повинні людям служити, цілком себе отдавати миру, громаді. Для того-то сім'я і не може миритись зі сценою, бо одна одній буде шкодити: або зрадиш дітей, або зрадиш громадську одправу...»¹.*

Загалом, ми дійшли висновку, що Марія є цілком позитивним, але разом із цим і трагічним образом. Весь трагізм визначається у парадигмі складного вибором між служінням народу та сімейним щастям. Будучи наївною людиною, вона сприймала оточення не зовсім правильно. І, всупереч всім подіям у театрі наївно вірить та сподівається.

¹ Старицький М. Талан. Відкрита книга, 2011. С.23. Далі на це видання будемо посилатися у тексті роботи, вказуючи в дужках сторінку.

Та попри всі події, інтриги та невдачі про український театр вона стверджує, що – це *«діло велике й чисте: воно наставляє на розум людей, проводить високі думки...»*.

Показово, що акторка дає відмову на пропозицію продовжити кар'єру у росії, вона прагне виступати для українського суспільства. Тим самим утверджуючи себе як патріотку, людину зі свідомою національною ідентичністю. Її таланту заздрило чимало людей, головною її суперницею була Катериною Квятковською, а також репортер Авраамом Юрковичем та Юрій Квітка. Різними способами вони перешкоджали Марії розвивати та розкривати свій талант, створюючи нестерпні умови. Всілякими способами вони хотіли заплямувати її творчість та гідність.

Автор зображує головну героїню не шаблонною постаттю, а як складну, емоційну особистість. Як і будь-якій людині, так і Марії неприємно відчувати до себе вороже ставлення. Насамперед, для неї важливими є чесність, людяність, взаємоповага. Саме цього і не було у поміщицькій родині. Тому, єдиним правильним рішенням було повернення на сцену, що зробило її ще більше натхненною та кращою. Після тривалої перерви та тугою за таким життям акторка відчула той спокій та щастя який вона втратила. І, все б складалося добре, та все ж у душі акторки було сильне моральне та фізичне вигорання.

Прикметно, що фінал твору досить похмурий. Адже, опинившись перед вибором між простим людським життям і мистецьким життям, героїня, зрештою, помирає. В.Дружинін наголошує, що *«Креативні особистості мають бути схильні до психофізіологічного виснаження під час творчої активності, оскільки творча мотивація працює за принципом позитивного зворотного зв'язку, а раціональний контроль емоційного стану ослаблений»*¹. Таким чином, бачимо, що у драмі порушено проблему самотності та нерозуміння творчої особистості, яка є більш чутливою натурою, але часто не знаходить розуміння і підтримки в суспільстві.

Крім проблеми трагічної долі самотньої особистості, автор порушив і тему мистецтва. Як бачимо, акторка має на меті реалізувати свої цілі – талантом служити на користь українській громаді. Протилежністю героїні є інша акторка – Квятковська, яка має на меті збагачення та славу, кар'єрний ріст. Попри все їй не вдається досягнути велич та мету такого мистецтва. Така суперечливість мистецтва і є основою конфлікту драми загалом. Також автором порушено проблему мистецтво та митця. Трагізм проблеми виявляється у виборі героїні від якого складеться її доля.

Отже, твір завершується трагічною смертю Марії Лучицької. І, на жаль, тільки в останні хвилини свого життя вона не відчувала себе покинутою. Поруч були близькі для

¹ Дружинин В. Психология общих способностей. Санкт-Петербург: Питерком, 1999. С. 255.

не ї люди, у колі яких, з думкою про театр вона помирає. Образ Марії вражає читачів своїм психологізмом та гостротою порушених проблем:

«Не нам розуміти святу волю...Мені тільки тим...ще журно вмирати...що життя...марно пройшло...Не справдились ні мрії...ні надії!..Навіть рідна сцена, якій я, Боже, як вірила...теж хитається, – мій талан не дав їй...спомоги...І серце коханому не дало втіхи...і ви, мій кращій друг, з своїми широкими думками оддали себе цілком...і опинились марно край ями» (С.81).

Узагальнюючи, можна стверджувати, що образ головної героїні – Марії – це утвердження ідей служіння творчості та готовності до самопожертви. Трагічна смерть героїні є типовим явищем у суспільстві, де певні кола вороже ставляться до того, чого не розуміють – справжнього, високого мистецтва та талановитих людей, а разом з цим і акторів.

А трагізм творчої особистості виявляється тому, що головна героїня, тендітна і вразлива натура, надто емоційно сприймає вороже ставлення до себе. Її передчасна смерть, на жаль, так і не дала змоги ще більше проявити свій талант, збагатити українську театральну сцену. А сама п'єса у контрасті поєднала в собі ознаки традиційного театру та новаторські риси західноєвропейської драми. Вперше в українській літературі було порушено тему життя акторів українського театру. У драмі спостерігаємо глибокий психологізм, змалювання внутрішньої боротьби головної героїні між особистими почуттями та розумінням обов'язку і вищого призначення.

Насамперед, новаторськими є і риси характеру героїні – зображення ідеальної жінки, з чітким моральним началом, силою, добротою та надзвичайно талановитою акторкою. Завдяки творчому доробку Старицького світ побачив трагічну долю акторів на сцені та поза її межами. У драмі спостерігаємо глибокий психологізм, змалювання внутрішньої боротьби головної героїні між особистими почуттями та розумінням обов'язку і вищого призначення.

Не менш цікавою постаттю, корифеєм та діячем театру, письменником є Іван Карпович Тобілевич, більше відомий як Іван Карпенко-Карий. А завдяки своїй літературно-творчій діяльності збагатив когорту українського театру та закріпив своє ім'я як відомий письменник-драматург.

Іван Франко зауважує: «Його техніка, завсігди проста і подиктована самою натурою представлених у ній життєвих фактів, з часом під впливом театральної практики набирає ширини й концентрації; його талант плодить чимраз кращі цвіти і не виявляє ніде так частої в інших авторів утоми. Він міцно держиться рідного ґрунту, розбирає в своїх драмах

насущні потреби й вищі духовні інтереси українського села в сучасну добу і в минувшин»¹. І з думкою дослідника ми повністю погоджуємось.

Найголовнішим для Карпенка був театр та його діяльність. Як відомо, саме він був для нього місцем духовного спокою та відпочинку. Чітко виокремлював для себе головну мету та йде до неї. Таки чином до завдань ставиться відповідально. Він «любив робити діло, а не себе в ділі»².

Більшість п'єс Іван Карпенко-Карий пише у 80-ті роки XIX століття, у часи кардинальних переворотів у суспільстві. Розвиток творчості письменника проходив у буремні часи соціальної та національної боротьби, що і послужило підґрунтям до створення певних образів та самих драм. Головним об'єктом у драматичній спадщині Карпенка-Карого є село, автор через яскраві деталі розкриває всі реалії його існування. Митець збагачує вітчизняне письменство цілою низкою сценічних жанрів: соціально-психологічною та соціально-побутовою драмами, історичною драмою та соціальною комедією.

Л. Стеценко, у своїх дослідженнях зауважує: «що творчий доробок Тобілевича у жанрі драми є найвищим ступенем розвитку літератури. Його п'єси вражають глибоким змістом та драматизмом. Автор уміло поєднує емоційність та ліричність з внутрішнім динамізмом, разом із цим на тлі характеристик персонажів узагальнює явища суспільного життя у соціально-філософському плані. Карпенко-Карий наполегливо стояв на підґрунті реалізму»³.

На нашу думку, творчість драматурга має емоційний вплив на читача. А Максим Рильський, дослідивши драматургію автора, стверджує: «Відгук карпенківської драматургії ми чуємо як у комедіях, так і в драмах Корнійчука, Кочерги «в усьому кращому, що маємо ми нині в українському театрі»⁴.

Високу оцінку драматургії Івана Карпенка-Карого дав Іван Франко, який ще у 1870-х роках цілком справедливо називав митця гордістю українського народу. Критик слушно підмітив: «Цілість драматичної творчості Карпенка-Карого наповнює нас почуттям подиву для його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його таким множеством живих

¹ Франко І. Іван Тобілевич (Карпенко- Карий) // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1982. Т.37. Літературно-критичні праці (1906-1908). С. 376.

² Тобілевич І. (Карпенко-Карий). Твори. Т.6. Ред.: Я. Мамонтов. Харків, 1931. С.54.

³ Карпенко-Карий І. Драматичні твори /Вступна стаття, упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Л.Стеценка. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960-1961.

⁴ Рильський М. Наша кровна справа. Київ: Держлітвидав України, 1959. С. 389.

людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя»¹.

А. М. Садовський стверджує: «що навіть будучи на засланні Тобілевич не полишав можливості творити в ім'я українського театру. З кожним разом він все більше збагачував репертуар української драматургії, чим самим привертав до себе увагу та прихильність публіки»².

Нашої думки з попереднього дослідження, ми дотримуємось і сьогодні: «Саме Карпенко-Карий утвердив жанр соціальної комедії в українській літературі та зумів зобразити новаторську форму проявів стосунків між людьми у різних ситуаціях. Серед 18 п'єс 8 ми можемо віднести до жанру комедії, але дві з них – «Суєта» (1903) та «Житейське море» (1904) комедіями можна назвати тільки умовно. Саме ця драматична діалогія описує життя не села, а інтелігенції. Сам автор називає їх так званими «сценами», маючи на увазі фрагментарність їхньої побудови, що є одною з новаторських рис української драматургії кінця ХІХ – початку ХХ ст»³.

Частково ці твори містять автобіографічні елементи, адже в них змальовуються стосунки в родині, життя інтелігенції, зокрема акторів, побут театру. Відзначимо, що у драмі «Житейське море» на першому плані – внутрішній конфлікт у душі головного героя – Івана Барильченка. Він реалізовується через зіткнення аморального аристократичного способу життя з традиційними сімейним та моральними цінностями. Писав її автор у 1904 році, уже на схилі своїх років після багатьох важких подій у його житті⁴.

У драмі Івана Тобілевича, як і у п'єсі «Талан» Михайла Старицького, головною темою є мистецтво та змалювання акторської кар'єри Івана Барильченка. Драматург виступає новатором у зображенні моралізаторства, яке вбиває все та всіх навколо героя. У драмі «Житейське море» письменник, створюючи образ талановитої особистості, акцентує на думці, що для щастя та життєвої гармонії замало «робочої сили», яка присутня в «Суєті». Адже коли людина не має морального начала, то ніяка, навіть найкорисніша праця її не врятує. Саме порушенням такої морально-етичної проблематики Іван Тобілевич виступає новатором в українській драматургії, оскільки тут порушено проблему внутрішньо-психологічного конфлікту героя з самим собою, зі своїм моральним началом⁵.

¹ Франко І. Іван Тобілевич (Карпенко- Карий) // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1982. Т.37. Літературно-критичні праці (1906-1908). С.379.

² Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С.23.

³ Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С.24.

⁴ Коваленко Л. Українська література (рівень стандарту). Підручник. 10 клас. С. 97.

⁵ Івашків В. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Нарис життя і творчості. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 158.

Карпенко-Карий звертається до новаторської в українському письменстві, змальовує життя сім'ї, де один з її членів, будучи актором театральної трупи, змушений розлучатися зі своєю родиною. Таке мандрівне і непостійне життя заносило акторів у хвилі житейського моря, яке кидало їх на різні береги, часом не зовсім пристойні, як для сім'янина. Життя актора будь-якої епохи є досить специфічним, адже молоді актори чи навіть акторки, покинувши свою жінку/чоловіка та дітей, можуть забути про свої родинні обов'язки та моральні цінності, поринувши в любовні пригоди. Такі дами та мужчини були для Карпенка-Карого прикладом морального занепаду, прикладом душевної слабкості людини. Працюючи у такому середовищі, митець сам неодноразово був свідком подібних інтриг, що неабияк зачіпали його душу. Тому у своїй драмі він вирішує дати власну інтерпретацію такого неморального явища.

Дружина письменника Софія Тобілевич відзначала: «на мій погляд, п'єсу «Житейське море» треба розглядати як комедію звичаїв та характерів. Вона трактувала вади суспільства певного часу й певного кола товариства, на зразок мольєрівської комедії «Смішні манірниці»¹. Як бачимо, можна простежити певні подібності між драмами «Талан» і «Житейське море», адже в обох творах на першому місці – людські характери та звичаї театального побуту. Попри це, виникли суперечливі відгуки щодо драми. За словами самого автора, І.Нечуй-Левицький оцінив її вище, ніж «Суєту»: «Ця п'єса глибше захоплює душу, ніж «Суєта», вона і вища далеко від «Суєти»»².

У першій частині діалогії читач знайомиться з Іваном Барильченком та його пошуками себе, рішенням юнака податися на театральну сцену, яка завжди його приваблювала. Натомість у другій частині цієї оригінальної діалогії – в «Житейському морі», події якого відбуваються через п'ятнадцять років, на перше місце автор висуває питання стосунків довіри між подружжям, зради, можливість пробачити, кохання і закоханість. Життя актора має свої особливості, які стають несумісними з сімейним щастям героя.

Барильченко – це людина талановита, багато в чому симпатична, але з дещо розмитими ідеалами та баченням майбутнього. Через цей образ митець приносить в українське письменство нові настрої, віддаючи перевагу при творенні характеру персонажа діалогам і реплікам. Перша дія відбувається на кримській дачі родини І.Барильченка, куди відомий актор приїхав провідати дружину та дітей. Саме з філософської репліки головного героя про невідомість майбутнього починається драма, що надає їй напруженості та створює певний натяк на подальший розвиток подій: «Море, море, море!...Сьогодні ми

¹ Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1957. С. 360.

² Тобілевич І. Твори: У 3-х т. Київ: ДВУ, 1929-1931. Т. 3. С. 270.

последній день усі вкупі, а завтра кожного з нас підхопить житейське море й понесе на своїх грізних хвилях!...Кого на міль посадить, кого об камінь розіб'є, а хто й сам захлибнеться водою...П'ятнадцять літ артистичної діяльності витворили з мене штучну людину, з розбитими нервами»¹.

У центрі комедії – проблема протистояння театрального й сімейного життя, проблема вибору, тобто події розкриваються в морально-етичному плані. У своєму дослідженні ми зазначали: «про те, як капітан Хвиля, що не байдужий до дружини Івана, намагається відкрити їй очі на зраду чоловіка. Згодом, проблема набирає зовсім інших обертів. Піднімається питання рівності між чоловіком та дружиною в особистому житті, яке стає новаторським кроком в українській літературі, точніше у жанрі драми»².

Головний герой веде інтриги за спиною дружини. Але якщо мова іде щодо стосунків дружини з кимось, то це для нього є паскудством. Для нього сімейні цінності не мають великого значення. Адже, навіть до найближчих людей він проявляє егоїзм та дволикість. А також, те, що правило вірності діє тільки для його дружини. Іван мав чимало шанувальниць не тільки у театрі, але і у родинному колі. Насамперед, ідеться про жінку брата – Наташу.

Родинні посиденьки не надто цікавили Івана, тому покинувши Марусю та дітей їду до коханки. У місці ніхто і ніщо не заважає йому жити тим ганебним життям. Але те житейське море уже так далеко занесло його на своїх хвилях, що навіть коханці він починає зраджувати зі своїми прихильницями. Його лицемірству нема кінця. Навіть здається, що герой так сильно застряг у болоті зради, що при кожному наступному кроці воно все більше засмоктує його.

Карпенко-Карий не ідеалізує свого персонажа, наділяючи його суперечливими, а іноді навіть негативними рисами. Він і безчесний коханець, грішна, брехлива, аморальна, егоїстична людина. З усіма він нещирий, і попри це надмірно надокучає своєю лицемірною чеснотою. Герой гостро реагує на критику, йому не хочеться, щоб люди помічали гіршу сторону його єства. Він не проти закрутити роман із незайманою дівчиною Надею, у якій він бачить щось чисте та невинне. Саме ці риси притягують його ще більше, оскільки він вважає, що саме такими способом він «очиститься».

Як і Марія Лучицька з драми «Талан», Іван завдяки наполегливій праці має заслужену репутацію талановитого актора, якого любить і поважає публіка. Він повністю віддається театру, дійсно любить те, чим займається. Але захоплення глядачів та високе визнання його

¹ Карпенко-Карий І. Житейське море. Відкрита книга. 2012. С.3. Далі на це видання будемо посилатися у тексті роботи, вказуючи в дужках сторінку.

² Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С.35.

таланту наклали відбиток не тільки на сімейні відносини, але і на його особистість. Саме випробування славою призвело до роздвоєння його душі.

Він наче і кохає дружину, але і до своєї коханки теж небайдужий. Його вчинки та любов досить важко зрозуміти, бо ж кохає він по-своєму. Безперечно, що у глибині душі він розуміє неправильність своїх вчинків. Але Барильченко зайшов так далеко, що вже не може спинитися. Крім того, Тобілевич, як і Старицький, майстерно зображує побут акторів та їхні інтриги, що на той час було доволі екзотичною темою для вітчизняного письменства. Тобто, читач знайомиться з буденним життям акторів. А в другій дії автором найбільше передано інтриги у побуті акторів.

Івана ми пізнаємо як суперечливу та неоднориміру особистість з розхитаною нервовою системою. Він усвідомлює, що зробив багато помилок, проте не знає, як бути далі. Але і зупинитися та опиратися своїм пристрастям Барильченко теж нездатний. Внутрішні протиріччя призводять до мук совісті, актор постійно згадує жінку та дітей, яких зрадив і зраджує. Він розуміє і те, що не може чекати вірності від жінки, яку сам же зраджує. До нього приходять прозріння та усвідомлення того, що лише поруч із дружиною, яка завжди була йому вірною, він зможе очистити сумління і віднайти душевну рівновагу: *«Я давно стражду невимовно!...Безуміє страсти відняло від мене розум, і я не міг себе спинити! Розум шептав одно, а кров перемагала все, і я купався в пороках: став лицеміром, обманював себе, всіх обманював і оскверняв чисту, як херувим, Марусечку мою й моїх дітей, пригортаючи їх до сього порочного лона, цілуючи устами, на яких zostалися сліди твоїх цілунків. Для кого я так мучу свою душу?...Там мир, любов і чистота, а тут порічна страсть! Я збився зі шляху, я потеряв смак до чистого життя» (С.54).*

Але через молоду акторку Ваніну він знову забуває про свою совість та родину. Приховувати своїм любовні зв'язки вже не виходить, бо дружина викриває коханців. У своїх словах вона наголошує Іванові, що на так звані компроміси, про які вони сперечалися на початку, вона не піде. А змиритися з таким подвійним життям чоловіка Маруса не може, але й не хоче засуджувати вибір, який він зробив на користь коханки, а не сім'ї.

Після таким подій Барильченко повністю розбитий. Тільки тоді він зрозумів весь тягар своїх вчинків. Розуміє і те, що втратив сенс життя, розбившись у хвилях того житейського мор. Розгублений та безпорадний він не знає, що йому робити далі. Після розриву Івана з сім'єю, він думає над очищенням своєї душі за допомогою «робочої дисципліни», яка могла б врятувати його від морального падіння¹. Авторіві вдалося психологічно переконливо змалювати внутрішній світ людини творчого характеру, яка втратила життєві орієнтири, і

¹ Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С.28.

навіть усвідомлюючи у глибині душі неправильність своїх дій, все одно йде наперекір голосу совісті.

Саме у першій частині діалогії «Суєта» автор Іван, будучи найменшою дитиною у сім'ї, пішов на роботу до свого старшого брата Карпа, щоби усвідомити, якою є праця селянина. Важка фізична робота на полі стала для нього тим моральним началом, яке допомогло йому знайти та обрати свій життєвий шлях. Саме праця виробила в ньому стимул стати кращим. Натомість у продовженні діалогії автор залишає фінал відкритим, невідомо, чи вдалося герою стати на правильний моральний шлях. А про подальшу розв'язку долі Івана Барильченка читачі, можливо, дізналися б у третій частині. Шкода, що доля не відвела драматургові більше часу, аби її дописати.

Прикметно, що шукаючи виходу, намагаючись очиститися, герой згадує рідне село. Але це лише бажання, а чи дійсно Іван повернеться – насправді невідомо. Автор навмисне створив так зване коло світу, яке є зовсім байдужим та безжалісним до переживань людини, щоб тим самим розкрити внутрішній конфлікт із самим собою, а не із суспільством.

Спочатку Іван – заможний селянин, що здобув освіту, але не захотів працювати чиновником, а згодом стає актором, здобуває велику славу та прихильність, має родину. Але, чим більше він досягає у житті, тим більше руйнується його моральне кредо, яке він раніше визначив для себе. Відчуваючи внутрішній конфлікт, він вирішує покинути все і залишитися жити далі простою людиною. На початку драми Іван постає перед нами як незалежна, успішна людина, але він сам стає залежним від обставин свого грішного життя. *«Ні, ні, ні! Я не обманюю себе! Егоїзм, суєтні бажання хмарою нависли надо мною, оповили мене ласощами, як дитя сповивачем, отруїли мій мозок, я вчадів, віддався на волю житейського моря і потеряв свою волю, а дев'ятий вал, голублячи, ніс мене до скелі, щоб розбить!...Тепер у мене чад пройшов, скеля ще далеко, я поборююсь усіма силами душі, впливу і в тихій ясній пристані обновлюсь душею!»* (С.80).

Якби не вчинок Марусі, то Іван і надалі грав би свої ролі – Отелло на сцені, а в родині люблячого батька та рівного чоловіка. Прикро, що про аморальні вчинки актора родина не дізналася швидше. Навіть складно уявити, як боляче було його дружині, коли їй неодноразово розповідали плітки про любовні романи чоловіка. Зрештою вона знайшла в собі сили розірвати це порочне коло. Ті сили, яких бракувало Івану, щоби відкинути обрану ним безглузду лінію поведінки.

Отже, у п'єсі «Житейське море» на першому місці психологічний конфлікт, а Іван Барильченко постає символом грішної людини, для якої настав час відповідати за скоєні вчинки. Але, попри все, він ще має надію на очищення та спокій. Залишившись сам, він борсається у тому житейському морі, яке його гойдало. Та він не помічає, що своїми

вчинками перетворив те море у безкрайній океан, і рятівне коло «робочої сили» йому вже не в змозі допомогти.

Таким чином, двом представником театру корифеїв – Михайлу Старицькому та Івану Карпенку-Карому вдалося створити яскраві зразки драматичних творів із життя українського театру. У центрі обох п'єс – талановиті актори, що по-справжньому люблять театр, усвідомлюють його важливість і заслужено користуються повагою публіки. Героїня М.Старицького – Марія Кульчицька є уособленням кращих духовних якостей, але не може поєднати два крила щастя, опиняється в складній ситуації вибору між особистим щастям і відданістю театру, що, зрештою, призводить до її смерті. Драма І.Карпенка-Карого також показує життя акторів зсередини та порушує важливі морально-етичні проблеми, зокрема, про чистоту сімейних відносин. Герой Тобілевича, досягши слави, поступово губиться «у житейському морі», зраджує самого себе, свою дружину, свої ідеали. Досягши самого дна, він усвідомлює свої помилки, але чи зможе їх виправити, нам невідомо – фінал драми відкритий. В обох п'єсах маємо психологічно достовірні образи акторів, актуальну морально-етичну проблематику та використання елементів модерної драми, яка сформувалася на початку ХХ століття.

РОЗДІЛ III

Утвердження інтелігента нового типу у драмі «Понад Дніпром» Івана Карпенка-Карого та повісті «Сонячний промінь» Б.Грінченка

Іван Карпенко-Карий, як уже нам відомо, займає величне місце серед корифеїв України. З часу його народження минуло вже ціле століття, проте яскрава постать митця та його творча спадщина справедливо піднесла український театр до світового рівня. Попри це, шлях до вершин театральної слави був важким.

У попередньому дослідженні ми стверджували: «І.Карпенко-Карий виховувався та зростав у селі. Його найзаповітнішою мрією було створити такий театр, який міг би ставити сцени і для просто українського селянства та, навіть, у самих селах організовувати вистави. Ще з ранніх років він захоплювався працею простих людей і вірив, що саме праця може врятувати людину, показати їй правильний шлях. Адже і сам починав прокладати собі шлях, важко працюючи в школі, ратуші та різних канцеляріях, а згодом уже і на вищих посадах. Та найбільшим захопленням для нього став сам театр, який пізніше став сенсом його життя. Саме така наполегливість та відданість своїй праці зробила з нього Велику Людину. Крок за кроком він ішов до своєї мети – створити міцну театральну трупу, яка ставила б на сцені найкращі зразки п'єс, разом із цим викриваючи певні вади тогочасного суспільства. Для своїх труп він пише чимало творів, навіть сам грає на сцені деяких персонажів»¹.

У своїх спогадах Софія Тобілевич з особливим трепетом згадує про зустрічі та розмови з Тобілевичем. Загалом, вони обговорювали нові літературні твори та тенденції, життя та розвиток українського професійного театру, а також чимало тем, які зачіпали письменника. Ось як висловився письменник під час одної з їхніх зустрічей: «Мені дуже радісно не тільки грати ролі простих селян, до яких я так сильно звик у себе на Херсонщині, а й бачити навколо себе декорації, що нагадують мені сільське оточення й сільські краєвиди»².

І зараз ми погоджуємося з думкою: «що саме у п'єсах Тобілевича найглибше та найталановитіше було розкрито життя українського села. Підтвердження його прихильності до народу яскраво ілюструє і наведена цитата. Відомий він і як активний громадський діяч, який робив все, щоб забезпечити процвітання та розвитку свого краю. У

¹ Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С.37.

² Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1957. С. 134.

своїй патріотичних ідеях за основу бере класиків літератури – всесвітньовідомого Тараса Шевченка та не менш знаменитого Івана Франка»¹.

Щоб зрозуміти, що стало поштовхом до написання творчих доробків, потрібно простежити тодішні події, які могли вплинути на автора. Отже, початком ХХ ст. стає явище зародження ліберально-народницький руху. А головною ідеологією такого руху було формування нового типу господаря. Насамперед, були створені певні вимоги, яким мав відповідати новий тип інтелігента. Господар у собі мав поєднувати риси: гострого розуму, знань, мати фахові знання, які допомагали б у служінні своєму народу, задля поліпшення його долі. Фактично йдеться про новий тип українського інтелігента, який стає ідеалом для І.Карпенка-Карого. Це людина з хорошою освітою, яка попри освіченість не втратила зв'язку з рідною землею, тримається національного коріння, щоб покращити його соціальний і економічний стан.

Саме у драмі «Понад Дніпром» автор змальовує такого героя. Відомо, що написав її автор уже на схилі літ, точніше у 1897 році. Відомо і те, що цензура не схвалювала такого твору, навпаки – дуже гостро критикувала. Не маючи вибору, письменник ді змінювати зміст та фінал, дотримуючись дозволених норм, щоб драму поставити на сцені.

Згодом, уже публікуючи твір, драматург вирішив залишити обидва варіанти. Ми дізналися, що через місяць після погодження з цензурою, драму було поставлено на сцені. А роль Павла Серпокрила зіграв сам автор. Варто відзначити, що подібний образ селянина-інтелігента ми зустрічали в повісті «На розпутті» Б.Грінченка – Демид Гайденко, а також у драмі І.Карпенка-Карого «Суєта» – епізодичний образ Карпа Барильченка, який разом із батьком завдяки праці на землі зумів дати освіту своїм братам та сестрі.

Критика сходиться в тому, що головна ідея та проблематика драми зародилася тоді, коли Карпенко-Карий перебував на рідному хуторі Надія. Там він і дізнався про створення так званих спілок селян, які організовував Микола Левицький. Деякі дослідники вважають, що Микола може бути прототипом Мирона².

Головною метою автора було показати життя простого селянства, навчити його кращих представників, як протистояти несправедливому суспільному ладу. Саме тому впродовж усього твору послідовно утверджується ідея в необхідності бути згуртованим, цінувати працю трудівників, які докладають чимало зусиль, щоб уберегти економічний лад та чинити опір зажерливому чиновництву та іншим «трутням». Крім цього, у драмі

¹ Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С.30.

² Івашків В. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Нарис життя і творчості. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 106.

порушено низку актуальних проблем, зокрема це стосунки батьків і дітей, проблема землі, добро і зло, справедливість та шахрайство, вимушене переселення українців тощо.

Умовно систему персонажів у творі можна розділити на дві основні групи: позитивні – ті, що трудяться на благо громади, та негативні – ті, що завжди шукають спосіб поповнити свою скарбничку. Перед нами постає головний герой Мирон Серпокрил – це позитивний персонаж, розумний та порядний хазяїн, який, нехтуючи собою, присвятив життя сільській громаді. Маючи хорошу освіту та роботу, він не відчуває себе по-справжньому щасливою людиною. Адже для нього найбільшим щастям є його рідне село, хата та важка праця. Приїхавши додому, Мирон має на меті створити міцну хліборобську спілку, щоб витягти своє село з бідності, відродити та збагатити економічний лад, або ж хоча б покласти початок справи задля майбутніх поколінь.

Праця на землі, яку герой ще називає «прадідівське ремесло», для Мирона не тільки є джерелом фізичного та духовного збагачення:

«А скінчиться праця літня, велика радість в душу летється, як дивишия восени на село, коли всі хати, вся оселя потоне у стіжках із хлібом! Кожен хазяїн походить тоді поважно, пишно біля своєї господи, на току, й поглядає на стіжки із хлібом, його власними руками здобуті, політі його кривавим потом... Та ні від кого не залежиши, ні перед ким не розпадаєшся: заплатив, що слід, – й пан»¹.

Та не всі поділяють його світлі ідеї. Насамперед його сім'я не схвалює такого необдуманого вчинку. Але їхню позицію також можна зрозуміти, адже батьки бажають тільки найкращого для своєї дитини. Не розуміють вчинок сина, бо якщо ж він має освіту та роботу, навіщо повертатися до важкого сільського життя. Попри вмовляння та докори, Мирон діє за покликом серця, яке впевнено шепоче йому не зупинятись і йди до своєї омріяної мети.

Якщо порівняти з персонажами інших п'єс драматурга, можна впевнено стверджувати, що Мирон – герой, наділений ідеальними якостями, до створення якого довгий час прагнув Карпенко. Часом здається, що автор наділивши його найкращими рисами, ідеалізує, позбавивши будь-яких поганих звичок. Це саме той тип українського інтелігента, який здатний вести народ непростим шляхом розвитку, долаючи труднощі та здобуваючи знання

А згодом, повернувшись ентузіастом – розчаровується. Оскільки, його батько, наслуховавшись ідеалізованих розповідей про краще життя в оренбурзьких степах, вирішили шукати щастя на чужині. Навіть Мойсій зауважує, що Мирон зовсім несхожий на свого

¹ Карпенко-Карий І. Понад Дніпром. Твори: У 3 томах. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960. Т.2. С. 105. Далі на це видання будемо посилатися у тексті роботи, вказуючи в дужках сторінку.

сердитого батька. Через образ головного героя автор показує всю світлість майбутнього життя на селі у рідному краю.

Утопічний погляд головного героя на майбутнє громади переплітається з мелодраматизмом, це підтверджує гіперболізований емоційний порив персонажа, з надмірним відчуттям своєї значущості й могутності. Для Мирона Серпокрила здоровий оптимізм та пошук шляху до людського щастя становить основу естетичних поглядів. Для нього його життя є корисною діяльністю для суспільного блага, а не для власного щастя. *«Я хочу тим світлом, що здобув за громадські гроші, освітити шлях селянам до кращого безбідного життя... Помагати темним людям чим тільки зможу, щоб зменшити біду, яка у нас в селі панує» (С. 114).*

Цитуючи наше дослідження, ми стверджуємо: «головний герой вибрав для себе надважке завдання – змінити всю систему сільського господарювання та погляди на життя. У драмі з самого початку і до кінця Мирон постає учителем та порадиником для селян. Насамперед автор показує нам Мирона як людину з раціональним розумом, високим моральним началом, людськими цінностями та відповідальністю перед громадою. Роздуми героя охоплюють методи та можливості роботи на землі, і освітні та культурні питання, а також проблеми морального плану особистості. Роблячи спроби до об'єднання земельних ділянок для спільної селянської праці на єдиній території, Мирон вдає із себе народного месію, через що у його репліках можемо прочитати біблійні ремінісценції. Він і читає у церкві, бо вірить, що за все людина має насамперед завдячувати Богові. Дуже скептично ставиться до одного персонажа – діда Миколи, який нібито віруюча людина і ходить до церкви, та у повсякденному житті він сильно лається та ображає людей, чим самим порушує всі заповіді Бога»¹.

Антиподом Мирона виступає саме дід Микола – негативний персонаж, егоїстична та скупа людина. Знайомимось ми з ним на початку твору, з розмов, коли він дізнається про бажання створити артіль. Йому байдуже на інших людей, власні потреби у нього завжди на першому місці. Микола ладен був і останній карбованець здерти з людини.

Егоїзм героя проявляється у його вчинках та відносинах з іншими людьми. Типовим випадком є борг простолюдина Харка. Становище у них дуже важке, новонароджена дитина, слабка дружина та нестача коштів. Микола ж хотів не допомогти, а шукав тільки власну вигоду, не маючи ні співчуття ні співпереживання. Він нехтує загальнолюдськими канонами, використовує нецензурні вислови, лається та проклинає. Тому, мало хто з героїв хоче мати з ним справу. Всілякими історіями, обманом та схемами він намагається обурити

¹ Молнар О. Типи української інтелігенції в драмах М.Старицького та І.Карпенка-Карого, 2022. С.33.

бідних селян. Проте, справжнім захисником слабших та пригноблених стає Мирон. Це той тип інтелігента, який займається просвітою людей, навчає їх не тільки праці на землі, але і грамоті.

Як відомо, наприкінці XIX століття були масові вимушені переселення на Схід, де чимало людей покинули свої домівки. Тобілевич дуже болісно сприйняв тодішні події, а своє негативне ставлення до цього явища вирішує показати саме у п'єсі. Адже, як підтверджують історичні факти, такі масові переселення до нібито казкових місць стали кінцевим моментом у житті багатьох українців. Їх відривали від свого села, своєї хати, мови, традицій та простого права на вільне існування. Через голод та холод більшість помирали у дорозі, на берегах похмурих сибірських річок, в бараках та станціях. А ті, які дійшли до кінцевої, так і не змогли змиритися з тугою та важкими умовами для існування, і також загинули.

Автором порушено чимало актуальних проблем, насамперед, як за допомогою переселення влада маленькими кроками хоче знищити націю. Попри вмовляння дружини та синів Павло Серпокрил все ж твердо вирішує їхати разом з односельчанами, щоб збудувати собі краще життя. Мирон же не покидає свого задуму, купляє батьківську хату і залишається у рідній стороні. Мати, брат та батько готуються до далекої дороги.

Чимало людей прийшло попрощатися та побажати родині хорошої долі. Але ці проводи більше були схожими на похоронну церемонію. Жінки жалісно плачуть, і обнімаються ніби востаннє. А чоловіки заспокоюють усіх, запевняючи, що у далекім краю вони все відбудують і заживуть навіть краще, ніж зараз. Наостанок стара Явдоха завершила у хустинку грудку рідної землі, щоб у часи негоди знайти в ній розраду, притуливши до серця. Дороги назад уже нема, тому селяни вирушають у далеку путь на пошуки кращої долі.

У четвертій дії автор описує події Оренбурзької губернії. З опису побутових деталей можна зрозуміти, що справи у Павла ідуть погано. Загалом, вони дуже розчаровуються та розуміють ганебність свого вчинку. Справляючи Святвечір, це родинне свято було для них найгіршим з усіх попередніх. У чужім краю, одні-однісінькі, а в садку трьох діток уже поховали, бо ж не витримали вони такого суворого життя у чужім степу. Переживавши такі події Павло уже і сам розуміє своє помилкове рішення. Та все ж був досить наївним бо попри всі події все ще сподівається на щось хороше. Коли ситуація сягає свого піку, не маючи іншого вибору, родина повертається додому.

З надією та вірою на зміни родину Серпокрилів чекає ще один удар – Мирон бореться з важкою хворою. Його застуда дуже прогресувала, але він радів що поряд з ним його родина, друзі та односельчани. Мирон відчуває свою кончину, і на кінець направляє своїх

друзів на правильну дорогу та просить не покидати розпочатої справи. Так події склались у першому варіанті фіналу.

Як ми вже зазначали, цензура вимагала дотримуватись певних вимог. Тому Тобілевич написав ще один варіант кінцівки. У другому варіанті все закінчилося на більш позитивній ноті. Мирон вірою та правдою служив своїй хліборобській спілці та навчав своїх товаришів. Ним сильно зацікавилися у земстві та запросили його туди на службу. Його товариші спочатку не хотіли його відпускати, та потім погодилися, щоб Мирон ішов служити і на інші землі. Щоб допоміг тим людям, які бідують, адже ще декілька років тому вони так само бідували. В кінці ж друзі дали клятву не полишати справи, всі пішли до церкви, щоб просити у Бога благословення та розуму на нові добрі справи.

Попри переселення та створення хліборобських спілок у творі розгортається ще одна не менш цікава любовна лінія. Уже в перший день приїзду Мирона додому в дім Серпокрилів завітала дівчина на ім'я Марія, яка вміла ставити самовари. Уже під час першої зустрічі між парубком та дівчиною пробігла перша іскра. Як стало відомо, знайомі вони ще з дитинства. Після створення артілі минуло чимало часу та до дівчини ніхто не сватався, та вона нікого і не хотіла. Марія теж захотіла навчитися письму та математиці, тому Мирон почав її навчати всьому, що і сам знав. Дівчина виявилась дуже здібною до навчання і з легкістю навчилася читати, писати та рахувати. Ці зустрічі ще більше зближували їх. Зрештою, вони зізналися один одному в коханні.

Автор змальовує характер головного героя через різні штрихи та деталі, підкреслюючи його світлі наміри та добрі справи в ім'я людей та кращого життя. Мирон володіє всіма найкращими людськими чуттями. Його серце сповнене співчуттям, бажанням допомогти, синівської побожності та глибокої поваги й любові до батьків, батьківського дому, рідного міста, що можна побачити в багатьох епізодах твору.

Серед представників народницької інтелігенції І. Карпенко-Карий виводить власний естетичний ідеал, що зумовлений життєвими принципами й соціальними умовами, в яких він живе та діє. Таким ідеалом є я Мирона Серпокрила. Він не прагне до збагачення чи здобути високу посаду. Він полюбив землю так, як мати любить свою дитину, як квітка воду, як сонце землю. І щоб не сталося, він від цієї любові не зможе відмовитися довіку:

«Кращого життя, ніж у хлібороба, немає на світі» (С. 104).

Ми простежили, що вся драма пройнята гуманістичними цінностями, які ґрунтуються на христових заповідях, Мирон залишається вірним своїм поглядам та ідеям, навіть відчуваючи наближення смерті: *«...люди вмирають – ідеї вічні! Товариші! Не розрізняйтесь, живіть в згоді, у згоді. Вчіться. Держіться спілки, любіть друг друга!..» (С. 155).*

Будучи християнином, він приносить до людей добро й справедливість. Неодноразово наголошує людям, що ходити до церкви не означає бути справжнім християнином. Потрібно допомагати один одному, співчувати, не заздрити та поважати. Герой і повчає, і працює більше, ніж треба, та допомагає селянам, чим може. Ось як про нього відгукнувся Купер'як, коли Миронові вдалося змінити його погляди на життя:

«Не за хліб він спілку заснував й працював дуже тяжко, а задля громадської користі. Такий чоловік у громадському ділі дорожчий золота, адже не користь веде його на працю, а гаряче серце, яке бажало добра всім людям» (С. 153).

Мирон із пристрасстю пояснює односельцям їхні помилки та допомагає у їх вирішенні. Таким чином, завоювавши прихильність односельчан. Створена артіль розвивається швидкими темпами, міцніє, а під час вільної години селяни навчаються грамоти. Йому вдається організувати довкола себе людей, згуртувати їх, запалити новими ідеями. Через це після смерті його справа буде продовжена. Тому, він здійснив свої мрії та зробив навіть більше, ніж хотів. Тому його можна вважати щасливою, амбіційною людиною.

Можна впевнено стверджувати, що Карпенко-Карий виступає новатором: « у творенні образу Мирона Серпокрила, вивівши новий тип інтелігентної людини, яка бореться зі старим лихом, та тим укладом, де споконвіку у корені лежить неправда»¹. Це вже не традиційний для української літератури образ інтелігента-вчителя чи дрібного чиновника. Це освічена людина, яка не відірвалася від селянського життя, а виявляє намір жити життям звичайного селянина, при цьому доклавши свої знання до того, щоби покращити загальний рівень життя сільської громади.

Т. Журчева дослідивши твір робить висновок, що фінал сюжету забарвлюється трагічним звучанням. Ми погоджуємось з її думкою, «що несвідома спроба маленької людини боротися із суспільством та її падіння через тягар системи становить трагедію життя. Також неспроможність героя щось змінити примушує його до підкорення обставинам, перетворюючи персонажа на об'єкт, яким маніпулює переважаючий суспільний устрій»².

Грунтуючись на життєвій правді, І. Карпенко-Карий завдяки зосередженню увагу на реалізмі в зображенні типових характерів та психологічній мотивації розвитку дій зумів зобразити персонажа, який дозволяє читачам збагнути просту істину: найвищою цінністю є людина, зі своїми життєвими принципами та ідеями, прагненням до створення чогось нового та кращого, ніж було.

¹ Єфремов С. Іван Тобілевич. Літературно-критичні статті. Київ: Дніпро, 1993. С. 183.

² Журчева Т. Трагикомедия: истоки и эволюция (к постановке проблемы). Культура и текст. СПб, 2000. С. 160.

Реалізм драми І. Тобілевича полягає у вмінні направити читача до висновку: гіркий сміх та сльози викликає те, що людина або гине від жорстокої експлуатації, або перетворюється на комічно-жалюгідну особу, позбавляючись усього людського¹. І в драмі «Понад Дніпром» ми бачимо, як Мирон Серпокрил проніс через усе життя свою позицію та принципи, до кінця залишившись людиною. У нашому столітті, як ніколи, був би актуальним такий тип людини. Адже, як колись, так і тепер суспільству потрібен лідер, вчитель, наставник, який би допомагав людям, зумів їх згуртувати задля якоїсь доброї справи.

У своїй праці З.Мороз оцінив образ головного героя як надто ідеалізований. Також дослідниками визначається нежиттєвість образу головного героя. Вони звинувачують драматурга в змалюванні соціальної ідилії, яка жодною мірою не відповідала реальності. Бо ж людини з ідеальними внутрішніми та зовнішніми якостями не існує. У всіх є свої недоліки, погані звички тощо².

Проте, якщо оцінювати драму з погляду загальнолюдських цінностей, глибоких морально-етичних й гуманістичних думок письменника, що втілені вчинками головного персонажа та артільників становить найдовершенішу п'єсу драматурга. А І. Франко оцінив її як «найкращу, найідеальнішу п'єсу Тобілевича»³.

І. Карпенко-Карий зумів художніми засобами домогтися розкриття важливих психологічних аспектів порушеної проблеми. У драмі автор доводить, що носієм високої народної моралі був і є простий народ. Герой-інтелігент, зображений у драмі, повністю відповідає реальності тодішнього суспільства, де поряд з рядами спадкової інтелігенції відбувалося залучення нової інтелігенції – людей, які вибились зі свого класу. Та і ті люди, попри всі можливості хочуть повернутися на рідну землю і віддячити їй, бо саме вона зробила з них того, ким вони є.

Загалом, драма «Понад Дніпром» засвідчує світоглядні засади, моральні, етичні, естетичні погляди самого драматурга. У драмі він порушив серйозні морально-етичні проблеми, змалював найсуттєвіші прояви й тенденції суспільного життя кінця ХІХ століття.

Аналізуючи доведені приклади та ідейно-художні елементи, можна сказати, що відмінною рисою українського інтелігента драми «Понад Дніпром» є любов до Батьківщини та безмежна солідарність з народом у широкому розумінні. Також до таких типових рис можна зарахувати самопожертву, відданість людям та своїй справі. Лише

¹ Чугуй О. Класик української драматургії. Київ, 1970. С. 43.

² Мороз З. На позиціях народності. Дослідження в 2 т. Київ, 1971. С. 300.

³ Франко І. Нарис історії української літератури до 1890 року. Твори: В 50 т. Київ, 1984. Т.41. С. 517.

інтелектуальне усвідомлення своїх витоків, знань і праці, спрямованих на благо народу, може вигідно змінити суспільство.

Тому рушійну силу на шляху до гармонійно-розвиненого суспільства становить праця, «розумна праця, в якій є мета»¹. Це судження випливає із простої формули: «Без праці – немає життя». А без мети немає життя. Бо ж якщо людина має мету в житті, то вона може змінити своє місце у світі кардинально. Якщо людина зробила хоч одну добру справу, то вона може стверджувати, що не дарма прожила своє життя. Саме так зробив Мирон. Тож, постараймося всі хоч трошки бути Миронами, щоб маленькими справами зробити цей світ кращим.

Отже, узагальнюючи, можемо сказати що погляд І. Карпенка-Карого на інтелігенцію виводиться із основного правила, за яким герой-інтелігент повною мірою виконує свою місію як носія освіти, культури, та виховання, живучи за принципом «освітлення шляху темним людям».

Борис Грінченко, як і Іван Тобілевич, присвятив своє життя національній ідеї. Насамперед разом зі своїми однодумцями він пише та видає чимало художньої літератури та наукових праць. Головним своїм завданням, як і Карпенко-Карий, вважав просвіту народу. Найбільше успіхів як митець досяг у прозових жанрах, де порушував коло найрізноманітніших проблем суспільства, освіти, поневолення українців тощо.

Позицію письменника щодо завдань української інтелігенції відображає повість «Сонячний промінь», написана 1890 року. Чимало критиків та науковців одразу звернули увагу на новаторство твору. Згодом А. Кримський стверджував, що найбільшого успіху Борис Грінченко зумів досягти саме у прозі. Він неодноразово запевняв автора, що саме «повість – то і єсть Ваш властивий «фах»².

Відзначимо, що твір має символічну назву, додатковий смисловий підтекст якої найповніше розкривається у фінальній частині, де промінь уособлює ті знання, які інтелігенція має нести селянам, щоби просвітити їх і таким чином зробити їхнє життя кращим. Якщо в Івана Карпенка-Карого таким героєм був Мирон, то у Грінченка це Марко Кравченко – хлопець з високими пориваннями до життя та досить складною долею.

У повісті порушено цілу низку актуальних проблем: стосунки дітей та батьків; кохання, на заваді якому стоїть соціальна нерівність; стосунки між поміщиками та селянами (ця проблема порушувалась і в драмі «Не судило» М.Старицького); морально-етична проблематика; русифікаторська політика царського уряду тощо. Побудована повість навколо подій з життя Марка та його конкретний дій на шляху до благородної мети.

¹ Тобілевич І. Лист до І. І. Тобілевич. Твори в 3 т. Київ, 1985. Т.3. С.339.

² Цитата за: Кримський А. Твори: в 5. Т. 5. Книга 1. С. 358.

Марко Кравченко – це тип народовця, інтелігента-культурника, який відчуває свою відповідальність перед українським народом і вірить, що освіта – це шлях до соціальної справедливості та національного відродження. Тому він намагається конкретними, хай і дрібними справами, працювати на цій суспільній ниві: видавати книжечки для народу, вчити людей грамоті, пояснювати їм значення історичних та певних сучасних подій тощо. Цим він нагадує Павла Чубаня з драми «Не судилось», який теж перебуваючи на селі, засновує школу, аби навчати селян грамоти, всіляко допомагає їм.

Досліджуючи психологію персонажів повісті Бориса Грінченка, І. Яковлева зазначає: «Історичний час – це сьогодні автора, час становлення української освіти, актуалізації української мови. Соціальна проблематика яскраво підсвічується кожною вагомою подією твору і прямо впливає на внутрішньо психологічний стан головного персонажа.

Можемо говорити про те, що Марко – це відображення поглядів Б. Грінченка, його рупор, що висловлює сумніви, надії, принципи автора. Повість описує декілька років життя вчителя, під час яких відбувається остаточне дорослішання і становлення його особистості та внутрішньої психологічної структури, яка прямує від Теоретика-Філософа до Героя-Борця, який здатен захищати та виборювати власні цінності»¹.

Починається повість з того, як головний герой Марко їде у село готувати до гімназії сина місцевого поміщика Городинського. З авторської характеристики ми дізнаємося про важку життєву долю юнака і про те, що ж спонукало його зайнятись такою важливою справою. Він дуже швидко втратив матір, батько – чоботар, робив все можливе, щоб син його здобув освіту і не працював так важко за мізерну платню. Після смерті дружини старий Кравченко часто вдається до чарки, і часто каже сину про те, що він п'є, бо не вивчивсь, бо не мав такої змоги.

Коли помирає і батько, юнак збагнув, що має здобути освіту та поширювати її поміж народом, щоб їхнє життя не було таким важким, як у його батька. Хоч і мав він благородну ціль та для того, щоб видавати свої книги, потрібні були кошти. Так, на запрошення пана Городинського він їде у село. У селі його переповнюють емоції, адже, де як не тут, він нарешті зможе зблизитися з простим людом, навчити їх грамотності, прищепити любов до всього українського та навчити цінувати набуту спадщину.

Перебуваючи в родині Городинських, Марко в них розчаровується. Ця сім'я виступає символом дворянської пихатості та зарозумілості, втіленням російських імперських поглядів та зневаги до всього українського. Вони навіть не розмовляли з ним українською

¹ Яковлева І. Гендерна психологія персонажів повісті Бориса Грінченка «Сонячний промінь». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки* (літературознавство): збірник наукових праць. 2017. № 2 (20). С. 298.

мовою, адже для людей вищого статусу це було неприпустимо. Їхній син Іван, будучи столичним чиновником, пропагував шовіністичну політику російської влади. На його думку, у селян немає права на освіту, вони живуть на цім світі тільки для того, щоб служити панам і не більше. На превелике здивування Марка, молодший Городинський навіть порівнює селян із худобою:

«Чому ж нам систему виховання звірів не перенести на темну робочу масу? Вона ж у посуванні наперед цивілізації відіграє таку ж роль, як робоча товарина у нашому господарстві»¹.

Суперечка велася досить довго. Ніхто з присутніх не розділяв поглядів Марка. Саме цим автор показує нам антиподів головного героя – це Іван Дмитрович та Яків Голубов. І попри всі його аргументи вони стверджували протилежне. Вели себе гордовито та неприпустимо, не визнавали української культури та мову, натомість стверджували, що це тільки діалект. Після такої суперечки Марко не міг прийти до тями, адже він прийшов сюди з благородною метою: *«Невже всі от так дивляться на народ, – всі і інтелігенти, що живуть на селі? – Або: невже народ такий зіпсований Але проміж народом та інтелігенцією нема нічого, і аби ця інтелігенція була національною, -- народ піде за нею, народ злучиться з нею на спільну роботу задля добра й розвитку рідного краю»(С.343).*

Щоб зблизитись із народом, Марко вирішує прогулятися у селі та дізнатись, як люди ставляться до освіти та й взагалі як вони живуть. Прогулявшись вулицями села, Марко був дуже здивованим, адже малоросійство пустило своє коріння і серед селян. Насамперед, дівчата та хлопці не носили української одежі, співали вульгарні пісні на суржику, чоловіки стовбичили біля шинку, де також розмовляли російською мовою. Та попри все його цікавила школа. Познайомившись з учителем, хлопець розуміє, що для зближення інтелігенції з народом потрібно докласти чимало зусиль. Адже школа зовсім занедбана, не має книжок на українській мові, учні хоч і інколи йдуть до школи, але ж взагалі не розуміють тієї мови, якою читають.

Другою сюжетною лінією у творі є любовна. Після приїзду Марко знайомиться і з дочкою Городинського Катериною. Дівчина одразу ж зачарувала хлопця своєю вродою. Була вона типовою панною, як і її мати. Хоч вона і цуралась всього українського, проте мала добре серце, любила читати та поважала вибір і позицію інших людей. Невдовзі Марко зрозумів, що закохався у Катрю, але її батьки не дали б їм свого благословення. Закохані почали дедалі частіше бачитися, читати твори літератури, та розмовляти на різні теми. Марко, набравшись сміливості, спробував освідчитися у своїх почуттях дівчині. Та, його тверді

¹ Грінченко Б. Твори. Т. 1. Поетичні твори. Оповідання. Повісті. Київ: Наукова думка, 1990. С.339. Далі на це видання будемо посилатися у тексті роботи, вказуючи в дужках сторінку.

патріотичні переконання стають йому на заваді, оскільки він мріє про те, щоб людина яку він кохає мала в житті таку саму мету. Дівчина сприймає це як образу.

Здавалося, на перший погляд, село зовсім не цікавило освітою. Проте через деякий час Марко, познайомившись зі звичайним парубком Корнієм, зрозумів, що це не так. Адже хлопець хотів навчитися читати та писати. Згодом, Марко почав навідуватись і до його родини, де також розповідав цікаві історії та читав книжки.

Хоч і небагато, але у Марка були однодумці, які також хотіли зробити щось вартісне задля просвіти народу. Насамперед, це його товариш Семен Лісовий, Шляренко та ще декілька українських інтелігентів. Повернувшись, він цікавиться справами своїх однодумців, але їхній гурток українофілів потихеньку починає гаснути. На їхньому прикладі Грінченко зображує нам нестачу політичних орієнтирів, боягузливість, невизначеність та розгубленість у середовищі української інтелігенції, її неоднорідність. Постійні сварки та дискусії навіть у невеликому колі інтелігенції, відсутність конкретних дій, негативно впливали на моральний стан героя: *«Марко згадував все і багато іншого...його мрії мусіли зникати в темряві од цієї негарної сумної дійсності. Але тоді він згадував Корнієву сім'ю, дядька Федора, Остапа, згадував їх поривання до просвіти, їх розмови і починав розуміти, що під тією позверхньою корою, якою вкрито з погляду мужицтво, відбувається свій культурний процес, до якого не придивилась та й не хоче придивлятися інтелігенція (С. 379-380).*

А після виступу на Шевченківські роковини українофіли взагалі від переляку перестають відвідувати гурток. Вся надія починає гаснути на очах. Вчителюючи в гімназії, Марко ще більше розчаровується у інтелігенції, системі освіти Російської імперії. Він розуміє, що навіть гімназійні вчителі перейняті зневагою та ворожістю до всього українського, адже їх невпинно залякували *«хохлацьким сепаратизмом»*.

Тим часом, після розмови з Марком та його від'їзду в Катерини поступово змінюється світогляд. Від природи допитлива вона намагається зрозуміти позицію Марка, тому починає читати українські книжки, насамперед Шевченка, пізнавати мову та культуру народу, серед якого жива. Саме любов до юнака спонукає її зануритися у той світ, яким живе Марко. Після прочитання «Кобзаря» та інших творів Шевченка дівчина збагнула, як людина може зректись всього задля рідного краю. Вона розуміє свою провину перед Марком, і всередині душі відчуває безодню. Щоб її заповнити, вона мусить віддати себе служінню та просвіті народу, як цього колись і хотів її Марко: *«І тоді Катерина почула потребу спокувати свій гріх. Ця покута повинна була виявитися якоюсь діяльністю, бо багата душа Катеринина, напрямована на новий шлях, чула, що треба їй діяльності...Розуміла вже, що мусить віддати свою діяльність тому рідному краєві, що*

його згубила була і тепер знайшла (С.408). Дівчина попри опір батьків вирішує піти вчителювати до народної школи.

Одного дня Марко отримує нехорошу звістку, про те, що його кохана важкохвора і помирає. Саме так, від важкої вчительської праці, від поганих побутових умов помирає Катерина. Разом із Катериною головний герой втрачає свій «сонячний промінь» у житті, яким він бажав наділити селянство. Читач робить висновок, що сонячні промінчики є доволі слабкими, якщо їм потрібно протистояти темній безодні.

Завершується повість психологічним монологом Марка на могилі дружини, в якому звучить його життєве кредо: *«Вся душа твоя чиста перелинула з останнім твоїм зітханням у мою душу і навіки з'єдналася з нею<...>. Сонячний промінь<...> Ти так завжди любила сонце, що тобі сподобається се порівняння – я знаю. Чи не в цьому ж і мета людського життя – бути людям сонячним променем і робити їх щасливими<...> Не забуваю ніколи твого останнього заповіту: віддати моє життя рідному краєві<...>(С.445).*

Як бачимо, як і драма «Понад Дніпром» І.Тобілевича, так і твір Б.Грінченка закінчується трагічно. Зблизити інтелігенцію з народом після кількох століть темноти, безправ'я та утисків, зовсім непросто, проте Марко приймає цей виклик. Хоч у нього на шляху буде ще багато труднощів, але ми впевнені, що юнак продовжить свою діяльність.

Образом Марка Кравченка Б.Грінченко вводить в українську літературу новий тип героя – інтелігента-культурника, національного діяча, який має на меті просвіту простого народу. Повість засвідчує світогляд, морально-етичні, патріотичні та естетичні погляди автора.

Прозаїк звертає нашу увагу на те, що там, де є гноблення людей навіть культурна праця в очах панівної верстви набуває політичного сенсу та здається небезпечною. Повість Б.Грінченка – це новаторський твір в українській літературі, за допомогою якого автор висвітлив різноманіття шляхів, якими хотіла йти тогочасна українська інтелігенція, зазнаючи як успіхів, так і невдач.

ВИСНОВКИ

70-90-ті роки XIX століття, попри несприятливу суспільну атмосферу та заборони російського уряду, стали новим якісним етапом у розвитку української літератури. Домінантні позиції починають займати реалістична проза та драматургія. З'являються нові жанри, митці звертаються до нової тематики та проблематики, створюють, реагуючи на реалії життя, нові типи персонажів.

Одним із нових героїв вітчизняного письменства стає національно свідомий інтелігент, який формується внаслідок поширення ідей народницького руху. У літературі з'являються різні типи представників української інтелігенції. Яскравими й талановитими представниками літературного процесу цього часу, у творчості яких маємо численну плеяду образів українських інтелігентів, є Михайло Старицький, Іван Карпенко-Карий та Борис Грінченко. Це письменники – новатори, які змогли підняти українську літературу на вищий рівень.

Михайло Старицький у соціально-психологічній драмі «Не судилось» та Борис Грінченко у соціально-побутовій повісті «На розпутьті» звертаються до актуальної на той час теми формування народницької інтелігенції та неоднорідності її середовища. Принципи художнього моделювання характерів в обох митців подібні. Вони творять образи інтелігентів за принципом контрастного зіставлення: герої змальовані парами, в якій один персонаж виявляється не готовим відстоювати ліберальні та патріотичні національні ідеї, а інший – виступає справжнім народником, готовим жертвувати своїм часом і становищем заради покращення життя простолюду.

Психологічно більш переконливим у моделюванні характерів героїв видається Б.Грінченко. Очевидно, жанр повісті дає ширші можливості, ніж п'єса, простежити еволюцію героя, розкрити становлення його характеру, проникнути у внутрішній світ. У п'єсі М.Старицького справжня сутність М.Ляшенка виявляється саме через його стосунки з селянкою Катрею. Історія їхнього кохання показує, що Михайло насправді егоїстична і слабохарактерна натура, а його українофільство є лише показовим, тимчасовим захопленням, а не твердим внутрішнім переконанням.

Натомість Павло Чубань виявляється людиною твердих переконань, яка впевнено, незважаючи на труднощі, йде до поставленої мети, намагаючись дрібними, але корисними справами, допомогти селянам. У повісті Б.Грінченка характери персонажів дещо складніші. Два товариші – Гордій Раденко та Демид Гайденко мріють бути корисними для народу, але їхні долі складаються по-різному.

Гордій, ставши юристом, швидко розчаровується в колишніх ідеалах і прагне здобути власне щастя, проте і в цьому зазнає невдачі, що, зрештою, штовхає його до самогубства. На роздоріжжі опиняється і Демид, проте він знаходить у собі сили повернутися в село і працювати на землі, як і селяни, паралельно допомагаючи їм завдяки своїй освіті. Крім цього, Б.Грінченко малює у повісті цілу галерею другорядних персонажів інтелігентів, які мають різні погляди, часом навіть антиукраїнські.

Знаковим явищем літератури 70-90-х років стало виникнення і діяльність першого професійного українського театру, відомого як театр корифеїв. Його представники зверталися у драматургічній творчості до різних тем і змалювання різних прошарків суспільства. Такою темою стало і життя представників українського театрального життя.

Двом представником театру корифеїв – Михайлу Старицькому та Івану Карпенку-Карому вдалося створити яскраві зразки драматичних творів із життя українського театру: «Талан» і «Житейське море» відповідно. У центрі обох п'єс – талановиті актори, що по-справжньому люблять театр, усвідомлюють його важливість і заслужено користуються повагою публіки. Героїня М.Старицького – Марія Кульчицька (її прототипом стала відома українська акторка Марія Заньковецька) є уособленням кращих духовних якостей, але не може поєднати два крила щастя, опиняється в складній ситуації вибору між особистим щастям і відданістю театру, що, зрештою, призводить до її передчасної смерті.

Драма І.Карпенка-Карого також показує життя акторів зсередини та порушує важливі морально-етичні проблеми, зокрема, про чистоту сімейних відносин. Герой Тобілевича, досягши слави, поступово губиться «у житейському морі», зраджує самого себе, свою дружину, свої ідеали. Досягши самого дна, він усвідомлює свої помилки, але чи зможе їх виправити, нам невідомо – фінал драми відкритий. В обох п'єсах маємо психологічно достовірні образи акторів, актуальну морально-етичну проблематику та використання елементів модерної драми, яка сформувалася на початку ХХ століття.

Ніколи не втратить свою актуальність ще одна п'єса І.Карпенка-Карого – «Понад Дніпром», де глибоко, повнокровно і талановито було розкрито життя українського села останньої чверті ХІХ століття. Фактично тут змалювано новий тип українського інтелігента, який стає ідеалом для драматурга.

Це людина з хорошою освітою, яка попри освіченість не втратила зв'язку з рідною землею, навпаки – міцно тримається національного коріння, працює на селі, щоби покращити його соціальний і економічний стан. Ним став Мирон Сепокрил. Новатором виступає автор, вивівши серед представників народницької інтелігенції власний естетичний ідеал, що зумовлений життєвими принципами й соціальними умовами. Тому і для Мирона Серпокрила таким ідеалом є життя простої працелюбної людини. Подібний образ ми

спостерігали в повісті «На розпутті» Б.Грінченка, в якій Демид Гайденко відмовляється від суто культурницької праці і повертається працювати на село як звичайний хлібороб.

Характерною рисою героя драми «Понад Дніпром» є любов до Батьківщини та безмежна солідарність з простим народом. У нашому столітті як ніколи був би актуальним такий тип людини. Адже, як колись, так і тепер суспільству потрібен лідер, вчитель, наставник, який би допомагав людям, зумів їх згуртувати задля певної доброї справи.

Ще один проаналізований нами твір – це соціально-психологічна повість «Сонячний промінь» Бориса Грінченка. У ній автор розкриває реалії життя українського суспільства за часів тотальної русифікації, порушує цілу низку актуальних проблем: стосунки дітей та батьків; кохання, на заваді якому стоїть соціальна нерівність та станові упередження; стосунки між поміщиками та селянством; стан української освіти і мови в умовах утисків тощо.

Головний герой повісті – студент Марко Кравченко є новим типом героя – інтелігентом-культурником, національним діячем, який має на меті просвіту простого народу. Марко – діяльна, принципова і талановита особистість, яка навіть особисті почуття підпорядковує загальній благородній справі. Під його впливом змінюється і донька поміщика Городинського Катерина, яка усвідомлює відповідальність перед народом, на землі якого живе, і вирішує, попри опір батьків, піти вчителювати в народну школу. Попри трагічний фінал автор висловлює впевненість, що Кравченко не зіб'ється з обраного шляху, буде продовжувати свою громадську діяльність.

Таким чином, на основі проаналізованих творів М.Старицького, Івана Карпенка-Карого та Б.Грінченка можемо зробити висновок, що в українській літературі 70-90-х років XIX століття було створено цілу низку типів національної інтелігенції.

Це, зокрема, 1) тип інтелігента-культурника, народника, який відсуває свою відповідальність за долю народу і присвячує себе громадській праці (Павло Чубань з драми «Не судилось», Марко Кравченко з повісті «Сонячний промінь»); 2) тип фальшивого інтелігента-ліберала, погляди якого виявляються нестійкими, а мораль – низькою (Михайло Ляшенко з драми «Не судилось», Гордій Раденко з повісті «На розпутті»); 3) тип інтелігента-митця, творчої особистості, яка часто страждає внаслідок внутрішньої роздвоєності, більш або менш успішно протистоїть моральним викликам (Марія Кульчицька з драми «Талан» і Іван Барильченко з п'єси «Житейське море»); 4) тип інтелігента-хлібороба, який обирає працю на землі і спільне з селянами покращення їхнього добробуту (Мирон Серпокрил з драми «Понад Дніпром», Демид Гайденко з повісті «На розпутті»); 5) тип соціально емансипованої жінки-інтелігентки, яка порушуючи суспільно

усталені норми, вирішує самостійно обрати свій життєвий шлях, який вбачає у суспільно корисній діяльності (Катерина з повісті «Сонячний промінь»).

Автори утверджують думку, що для збереження нації, забезпечення її повноцінного існування необхідне формування прошарку національно свідомої інтелігенції, здатної взяти на себе відповідальність та лідерство. Такі люди в 70-90-х роках були, проте письменники правдиво змальовують труднощі, які виникають на їхньому шляху, ілюзії, яких вони зазнають, та неоднорідність і нечисельність їхнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. Київ: Наукова думка, 1965. Т.2. 830 с.
2. Вашків Л. Риси творчого портрета Михайла Старицького. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство* / ред. кол.: М.П. Ткачук, Т.П. Вільчинська, О. М. Веретюк [та ін.]. Тернопіль, 2015. Випуск 42. 67 с.
3. Грінченко Б. Твори. Т. 1. Поетичні твори. Оповідання. Повісті. Київ: Наукова думка, 1990. 640 с.
4. Грінченко Б. Твори. Том IV. На розпутті. Повість. Київ: Книгоспілка, 1928. 248 с.
5. Дорошкевич О. Підручник історії української літератури: Передрук. Мюнхен, 1991. 352 с.
6. Єфремов С. Іван Тобілевич. Літературно-критичні статті. Київ: Дніпро, 1993. С.172-185.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. Т. 2. Видання 4-те, з одмінами й дод. Київ; Ляйпціг, 1919. 458 с.
8. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітня праця Бориса Грінченка. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 1999. 175 с.
9. Журчева Т. Трагикомедія: истоки и еволюция (к постановке проблемы). Культура и текст. СПб, 2000. С. 155-163.
10. Зеров М. Літературна позиція Михайла Старицького // Зеров М. Українське письменство. К., 2003. С. 496-498.
11. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Твори. Т.6. Ред.: Я. Мамонтов. Харків, 1931. 56 с.
12. Івашків В. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Нарис життя і творчості. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 172 с.
13. Історія української літератури: У 2-х т. Київ: АН УРСР, 1955. Т.1: Дожовтнева література. 732 с.
14. Історія української літератури: У 8-ми т. Київ: Наукова думка, 1969. Т.4: Література 70-90-х років XIX ст. Книга 2. 359 с.
15. Калантаєва Г. Українська література XIX століття: Навчальний посібник. Суми, 2016. 358 с.
16. Карпенко-Карий І. Драматичні твори / Вступна стаття, упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Л.Стеценка. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960-1961. С. 1-3.
17. Карпенко-Карий І. Понад Дніпром. Твори: У 3 томах. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960. Т.2. 351 с.
18. Коваленко Л. Українська література (рівень стандарту). Підручник. 10 клас. 314 с .

19. Коломієць В. Добра і правди син. Старицький-драматург. Київ, 1993. 43 с.
20. Комишанченко М. Михайло Старицький. Київ, 1968. 108 с.
21. Кримський А. Твори в 5-ти томах. Т. 5. Кн. 1: Листи (1890-1917). Київ, 1973. 547 с.
22. Мороз З На позиціях народності. Дослідження в 2 т. Київ, 1971. 480 с.
23. Немченко Г. Проблема інтелігенції в українській драматургії другої половини ХІХ ст. *Південний архів: збірник наукових праць: філологічні науки*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. Випуск XXVII. С. 15-18.
24. Погрібний А. Борис Грінченко // Грінченко Б. Твори: У 2 т. – Київ: Наукова думка, 1990-1991. Т. 1. 1990. 608 с.
25. Поліщук В. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик: У пошуках «слова та правди і волі...». До 170-річчя від народження М. Старицького. Черкаси, 2010. 78 с.
26. Поліщук Я. Культурницька місія Бориса Грінченка. *Дивослово*. 2007. №7. 48 с.
27. Рильський М. Наша кровна справа. Київ: Держлітвидав України, 1959. 558 с.
28. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Львів: Накладом видавничої спілки «Діло», 1936. 438 с.
29. Смілянський Л. Борис Грінченко: критично-біографічний нарис. / За ред. Я. Савченка. Київ; Харків: Держвидав України, 1930. 104 с.
30. Старицький М. П'єси. Київ: Дніпро, 1979. 247 с.
31. Старицький М. Талан. Відкрита книга, 2011. С. 14-84.
32. Степанов А. Психологія мелодрами. *Драма и театр*. Тверь, 2002. № 2. С. 39–55.
33. Тобілевич І. Твори: У 3-х т. Київ: ДВУ, 1929-1931. Т. 3. 654 с.
34. Тобілевич І. Лист до І. І. Тобілевич. Твори в 3 т. Київ, 1985. Т.3. 339 с.
35. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1957. 475 с.
36. Українка Леся. Лист до Михайла Старицького від 15 листопада 1893 року // Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. Київ, 1978. Т.10. С.232.
37. Франко І. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1982. Т.37. Літературно-критичні праці (1906-1908). С. 374-380.
38. Франко І. Михайло П.Старицький // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1982. Т.33. С. 333-408.
39. Франко І. Нарис історії української літератури до 1890 року // Франко І. Твори: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1984. Т.41. С. 435-521.
40. Франко І. Наше теперішнє положення // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 46. Кн. 1. Історичні праці. 1883–1890. Київ: Наукова думка, 1985. 329 с.

41. Халімончук А. Нарис української літератури ХІХ ст. Львів: Видавництво Львівського університету, 1958. 152 с.
42. Чугуй О. Класик української драматургії. Київ, 1970. 43 с.
43. Яковлева І. Гендерна психологія персонажів повісті Бориса Грінченка «Сонячний промінь». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*: збірник наукових праць. 2017. № 2 (20). С. 295-299.

Звіт про перевірку схожості тексту Oxsico

Назва документа:

Магістерська робота_Молнар Оксана_доопрацьована.docx

Ким подано:

Наталка Лібак

Дата перевірки:

2024-05-24 12:09:51

Дата звіту:

2024-05-24 12:26:47

Ким перевірено:

I + U + DB + P + DOI

Кількість сторінок:

56

Кількість слів:

18948

Схожість 17%	Збіг: 50 джерела	Вилучено: 0 джерела
Інтернет: 49 джерела	DOI: 0 джерела	База даних: 0 джерела
Перефразовування 2%	Кількість: 31 джерела	Перефразовано: 491 слова
Цитування 14%	Цитування: 60	Всього використано слів: 2951
Включення 2%	Кількість: 9 включення	Всього використано слів: 349
Питання 0%	Замінені символи: 0	Інший сценарій: 12 слова